

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 5, Sayı 12, Temmuz 2018, ss. 147-166.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 5, Issue 12, July 2018, pp. 147-166.

ISSN 2148-5704

DOI Number: 10.17822/omad.2018.104

Geliş Tarihi/Received: 10.05.2018 Kabul Tarihi/Accepted: 19.07.2018

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA HİCAZ'IN ZAHİRE VE İAŞE İHTİYACI

Hijaz During the First World War Needs of Rations and Subsistence

Hasan KARAKÖSE*

Öz: Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Arap Yarımadası Osmanlı hâkimiyetinde bulunuyordu. Yarımada'nın güneyinde ve Basra Körfezi dolaylarında bulunan Aden, Hadramut, Maskat, Uman, Bahreyn ve Kuveyt şeyhliği İngiliz himayesine girmişti. Aden'in dışındaki Yemen'de diğer kısımlar ile Asir, Samma, Necid, Hicaz Osmanlı'ya bağlılığını sürdürmekteydi. Osmanlı Devleti Ağustos 1914 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'na girmek durumunda kaldı. Çeşitli cephelerde başlayan bu savaşın en önemli eksiklerinden birisi askerin iâşesini sağlamakta yetersiz kalınmasıydı. Körfez ülkeleri ve Yemen, iâşede kendilerine yeter durumda idi. Fakat eski zamanlardan beri Hicaz bölgesinin her zaman iâşe ve zahiresi dışarıdan ithal edilirdi. Birinci Dünya Savaşı boyunca hem asker hem de ahali zahire ve iâşe hususunda çok büyük sıkıntılar yaşadılar. Bu sıkıntıları iki hususta ele alabiliriz. Birincisi düşman güçlerin Akdeniz ve Kızıldeniz'i abluka altına almaları ve Hicaz bölgesine zahire ve iâşe ithalatının engellenmesidir. Zaman zaman buğday vs. ithalatı yapılsa bile İngilizlerin kontrolü, denetimi ve izni ile yapılabilirdi. Bundan dolayı savaş boyunca zahire sevkiyatları çoğunlukla, Halep (Suriye), Kerek, Havran, Urfa, Deyrizor'dan yapılmıştır. Yaşanan sıkıntılardan ikincisi ise Hicaz'a zahire nasıl ulaştırılacağıdır. Savaş boyunca tek taşıma aracı olan tren, çoğunlukla askerî hizmetler için kullanılmıştır. Şerif Hüseyin Haziran 1916'da isyan başlatınca tren yollarının güvenliği ve Suriye'den iâşe nakli oldukça zorlaştı. Savaşın bitimine kadar tren yollarının güvenliğini sağlama çok büyük asker kaybına neden olmuştur. Savaş boyunca sivil halkın ve askerin gıda, iâşe, erzak ihtiyacı tam olarak karşılanamamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülke kendi imkânları ile yetinmek zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın mağlubiyetinin gerisindeki en önemli sebeplerden birisi belirtilen ekonomik imkânsızlıklardır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Hicaz, Mekke, Medine, İâşe ve Erzak

Abstract: At the beginning of the First World War, Arabian Peninsula was under Ottoman rule. Located in the south of the peninsula and around the Persian Gulf, Aden, Hadhramaut, Muscat, Oman, Bahrain and Kuwait sheikhs were under the protection of British. Other parts of Yemen apart from Aden, Asir, Samma, Nejd and Hijaz continued their adherence to the Ottoman Empire. The Ottoman State had to enter the First World War on August 1914. One of the most important shortcomings of this war that started on various fronts was too provide for the rations of troops. The Gulf states and Yemen could afford their own food needs. But since ancient times, the ration of Hijaz region was always been imported from abroad. Throughout the First World War, both the soldiers and the people lived in great difficulties in terms of grain and yield. We can deal with these troubles on two issues. First, the enemy forces were block the Mediterranean and the Red Sea and they were to prevent imports of grain and scrap into the Hijaz region. Even if imports were made from time to time they could be done with British control and permission. Therefore, shipments during the war were mostly made from Aleppo (Syria), Kerek, Havran, Urfa, Deyrizor. The second of the living troubles is how to reach the rationa the Hijaz. During the war, the only means of transport is the train used mostly for military service. When Sheriff Hussein started a rebellion in June 1916, the security of railways and the transits from Syria were pretty hard. Ensuring the safety of the railways, until the end of the war caused a great loss of soldiers. Throughout the war, the needs of civilian people and soldiers for foods, rations were not fully met. During the First World War, the country had to be content with its own means. One of the most important reasons behind the defeat of the Ottomans is economic impossibilities.

Keywords: First World War, Hijaz, Mecca and Medina, Rations and Subsistence

* (Dr. Öğr. Üyesi), Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırşehir/Türkiye, e-mail: hkarakose@ahievran.edu.tr, ORCID: orcid.org/0000-0003-1853-8266

Giriş

Osmanlı kaynaklarında Kızıldeniz'in doğu sahili boyunca uzanan ve Haremeyn ile mîkat¹ mekânlarını kapsayan bölgeye Hicaz bölgesi denilmektedir. Osmanlı idari taksimatında ise Mekke, Medine ve Cidde sancakları ile bunlara bağlı kaza ve nahiyelerden oluşan ve doğuda Necid, batıda Kızıldeniz, güneyde Asir sancağı, kuzeyde Kudüs sancağı ve Arîş, Akabe muhafızlıkları ile çevrili bölgeye Hicaz Vilayeti adı verilmektedir.²

Eskiden beri Arabistan'ın büyük kesimlerinin ve Hicaz bölgesinde yaşayanların temel gıda ihtiyaçları dışarıdan ithalata karşılanırdı. İthalatlar Mısır (Süveyş Kanalı), Cidde limanı vasıtasıyla veya Yemen taraflarından yapılırdı. Bu güzergâhlar tehlikeye girerse Hicaz temel gıda ihtiyaçlarını karşılamada sıkıntı yaşardı. XVIII. yüzyılın başlarında Vehhabilerin yayılma ve yağmalama hareketlerinin başlaması,³ 1801'de Taif'i ele geçirmeleri,⁴ 1803 Nisan-Mayıs aylarında Mekke'yi işgal ederek⁵ ardından Medine'yi kuşatıp (1804)⁶ gıda ve erzak yollarını tamamen kapatmaları üzerine,⁷ 1805 yılında Bâbîâlî tarafından Mısır'a vali olarak tayin edilen Mehmed Ali Paşa, Hicaz işleri ile uğraşacağı ve Haremeyn'i Suudilerden kurtaracağı taahhüdünde bulundu. Bu yönde Mehmed Ali Paşa'nın ilk icraatı Süveyş ve çevresini ele geçirdikten sonra, Hicaz taraflarına yapılan ticareti engellemek oldu. Bu siyasetin amacı, günlük yaşantıları büyük oranda Süveyş'ten gelen erzaka bağlı olan Hicazlıları sıkıntıya düşürerek Vehhabilere karşı çıkmalarını sağlamaktı.⁸

Osmanlı Devleti yirminci yüzyılın başlarında ve Birinci Dünya Savaşı'na girmeden iki büyük savaş yaşadı ve her ikisinde toprak kaybetti. Bunlar 1911-1912 yıllarında yapılan Trablusgarp Savaşı ve Edirne hariç Balkanlar'ın kaybedildiği Balkan Savaşları'dır (1912-1913). Bu kayıplardan sonra devletin yeni bir savaşın altından kalkması nerede ise imkânsızdı. Devletlerarası bloklamalardan sonra Birinci dünya Savaşı'nın çıkma ihtimali artınca, Cemal Paşa ittifak için Fransa'ya gitti. Fakat 20 Temmuz 1914'te anlaşma olmadan eli boş döndü. Arkasından Enver Paşa'nın Almanya taraftarı olması bu devletle görüşmeler yapılmasına yol açtı ve Almanya ile 28 Temmuz 1914 tarihinde anlaşma taslağı hazırlandı.⁹ 2 Ağustos 1914 tarihinde iki devlet arasında anlaşma imzalanınca¹⁰ aynı tarihte Osmanlı hükûmeti seferberlik ilan etti.¹¹ Gelişmeler üzerine devlet olağanüstü yönetime geçmişti ve seferberlikten dört gün sonra 6 Ağustos 1914 tarihinde çıkarılan bir kanunla Osmanlı vilayetlerinden dışarıya yem, yiyecek ve bütün hayvanların ihracının yasaklanması Meclis-i Vükela'da karara bağlandı.¹²

Hızlı bir biçimde günlük hayat ve ekonominin devletin tekeline girmesiyle Hicaz Demiryolu dâhil ülkenin bütün demiryollarının idaresi 7 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçici bir kararname ile Harbiye Nezaretine geçmiş oldu. Savaş gerekçesi ile demiryollarının sivil ulaşım ve taşımacılığın yanında hac seferlerine kapatılması Hicaz bölgesinde önemli oranda gelirlerde ve ticarete azalmaya yol açtı. Ayrıca Hicaz bölgesinin buğday, pirinç gibi erzak

¹ "Mekke'de hacıların ihrama girecekleri belirli yerler demektir." Bak: Süleyman Ateş, *Yeni İslâm İlmihali*, Kılıç Kitabevi, Ankara, 1979, s. 355.

² Selman Soydemir, *Hicaz Vilayet Salnamesi*, (H.1303 /M. 1886), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008, s. XI.

³ Hüseyin Hüsnü, *Necid Kutası'nın Ahvâl-i Umûmiyesi*, Matbaaa-i Ebüzziya, İstanbul 1328, s. 129-130.

⁴ H. Hüsnü, *age.*, s. 132-133.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s.117-118

⁶ H. Hüsnü, *age.*, s. 134-135.

⁷ H. Hüsnü, *age.*, s. 136.

⁸ Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi (1831-1841)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 26.

⁹ Ali İhsan Sabis, *Birinci Dünya Harbi*, Cilt I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992, s. 115.

¹⁰ A. İ. Sabis, *age.*, Cilt I, s. 120.

¹¹ A. İ. Sabis, *age.*, Cilt I, s. 146.

¹² Düstur, *Tertib 2*, Cilt VIII, No. 8, Sayfa, 105, 14 Ramazan 1332/24 Temmuz 1330 (6 Ağustos 1914).

ihtiyacının karşılandığı Hindistan'dan yiyecek taşıyan gemiler bölgeye giriş yapamaz duruma geldiler.¹³

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'a yeteri kadar malzeme ve askerî kuvvet hazırlığı yoktu. Ancak daha önceki hükûmetler gibi İttihat ve Terakki hükûmetinin önceliği, Suriye taraflarından veya Kızıldeniz'den ithalat yolu ile Hicaz'ın gıda ihtiyacını karşılamaktı. Yemen ve Asir kendi ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Fakat geçmişten beri Hicaz her bakımdan yetersiz olduğundan, buraya erzak Kızıldeniz (Mısır) veya Anadolu demiryolu vasıtasıyla gelirdi.¹⁴

Osmanlı yönetiminin 23 Kasım 1914 tarihinde ilan ettiği cihat, Şammar Şeyhi İbn Reşid, Yemenli Seyyid Yahya ve Libya'da Senûsiler tarafından ilgi gördü. Fakat Hicaz'da Şerif Hüseyin, Yemen'de Seyyid İdris ve İbn Suud ise İngilizler ile ortak hareket etme kararı aldıklarından cihadı desteklemediler. Savaşın başladığı sıralarda Şerif Hüseyin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağını açıklamasına rağmen 10 Haziran 1916 tarihinde Osmanlı'ya isyan başlattı. İsyân patlak verdiğinde Osmanlı'nın, Hicaz'da 22. Piyade Tümeni ve Medine'de Muhafız Komutanlığı vardı. Şerif'in Medine, Cidde,¹⁵ Mekke ve Taif'e¹⁶ başlattığı isyanlar karşısında, ilk zamanlar başarı sağlandı. Fakat yeteri kadar askerî destek verilemeyince Şerif Hüseyin, Cidde'yi 16 Haziran, Mekke'yi 9 Temmuz ve Taif'i 22 Eylül 1916'da İngilizlerin desteği ile ele geçirdi. Ayrıca İngiliz donanmasının yardımı ile 23 Ocak 1917 tarihinde Vech liman şehri, 6 Temmuz 1917'de Akabe üssü Arapların eline geçti.¹⁷

1. 1914 Yılı Sonuna Kadar Hicaz Bölgesine Zahire Gönderme Çalışmaları

Birinci Dünya Savaşı süresince Doğu Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz muhasım güçler tarafından kapatılınca, Hicaz'daki askerî birlikler ve sivil halkın zahire ihtiyacı kuzeyden gelen (Ürdün-Suriye) trenlerin getirdikleri ile karşılandı. Savaşın ilk aylarında Şam'dan Medine'ye ayda yirmi bin kilo kadar zahire gönderilirdi. Trenlerle Medine'ye yapılan taşımacılık hizmetlerinden herhangi bir ücret talep edilmezdi.¹⁸ Bu bakımdan Hicaz demiryolu savaş boyunca hububat, posta, askerî taşınması, askerî su, yiyecek ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında çok büyük katkı sağlamıştır.¹⁹ Savaşa karar verilip, seferberlik ilan edilince bölgenin zahire ve iaşesinin temini, Hicaz idaresinin en önemli önceliği hâline gelmiştir. Bu bağlamda makalenin konusu Hicaz'da zahire ve diğer iaşenin hiç bulunmayışı değil, Birinci Dünya Savaşı devam ederken yaşanma ihtimali olan darlıkların giderilmesi çalışmasıdır. 1914 Kasım ayında, Hicaz idarecilerinin başlattığı yazışmalar bu konudaki hassasiyetlerin ve Hicaz bölgesine verilen önemin bir göstergesidir. Makaleyi bu bakış açısından değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Cemal Paşa, Suriye ve Garbi Arabistan cephesine komutan olarak tayin edildiğinde Şam'a gelmiş sonra Filistin'e geçmişti. Burada Cemal Paşa'nın ilk uygulamalarından biri ve öncelikli olanı iaşe alım-satımında yeni bir düzenlemeye gitmiş olmasıdır. Bu konuda Cemal Paşa şöyle demektedir. "*Arapları memnun edecek en esaslı tedbir onlardan tekâlif-i harbiye*"²⁰

¹³ Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayını, İstanbul 1994, s. 224-225.

¹⁴ Süleyman Yatak, 1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin, *İlim Sanat*, Sayı:30, 1991, s.73 (Not: Hicaz vilayetinin en işlek iskeleleri Cidde, Yenbû'l-bahr, Râbiğ ve Lîl limanları olup başlıca ihracatı hurmadır. Hicaz'ın bazı yörelerinde ve özellikle Medine'deki Uhad Dağı çevrelerinde ziraate elverişli yerler varsa da ahali çoğunlukla kendilerine yetecek kadar ziraat yaparlardı Hicaz bölgesinde genel olarak ziraat olmadığından, Hicaz'ın buğdayı Basra, Mısır ve Bombay taraflarından gelirdi. (Bak: S. Soydemir, *age.*, s. 168).

¹⁵ Osmanlı idari taksimatında sancak olarak geçmektedir. (Bak: S. Soydemir, *age.*, s. 94).

¹⁶ Osmanlı idari taksimatında nahiye olarak geçmektedir. (Bak: S. Soydemir, *age.*, s. 100).

¹⁷ Abdülkadir Özcan vd., V. Mehmed Reşad (1909-1918), *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet, Kültür)*, Cilt VII, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 153.

¹⁸ U. Gülsoy, *age.*, s. 239-240.

¹⁹ U. Gülsoy, *age.*, s. 241.

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhili Siyasî Kalemi (DH-SYS)*, Dosya No: 123-12, Vesika No: 2-10 (24-1), Tarih:7 Cemaziyevvel 1333 (23 Mart 1915).

suretiyle bir şey almamaktan²¹ ve her alınacak malın bedelini peşin ödemekten ibaret bulunduğunu bildiğim için Şam'dan gelir gelmez her tarafa ilk verdiğim emir, bundan sonra Suriye ve Filistin'den ve umumiyetle Dördüncü Ordu mıntikasından tekâlif-i harbiye suretiyle senet mukabilinde hiçbir şey tedarik olunmayarak ahaliden gerek iaşeye ve gerek üst baş ve teçhizata dair her ne alınırsa bedellerinin derakap ve peşinen ödenmesinden ibaret oldu. O sırada Osmanlı memleketlerinden yalnız bir senet mukabilinde her nevi erzak ve zahire alınıp dururken, Suriye ve Filistin dâhilinde peşin para ile tedarik edilmesi büyük bir müsavatsızlık (eşitsizlik) ve binaenaleyh adaletsizlik olduğu hâlde bunu nazarı dikkate almadım.”²² Cemal Paşa'nın bu politikası İngiliz ve Fransızların Suriye ve Kızıldeniz sahillerinden Hicaz, Filistin gibi yerlere iaşe naklini engelleme politikalarını zayıflattı. Ayrıca bedevilerin İngilizlerden aldıkları malları peşin para ile Osmanlı tarafına satmaları da sıkıntılarının giderilmesinde etkili oldu.²³

Birinci Dünya Savaşı esnasında seferberliğin ilan edilmesi, Hicaz bölgesinin erzak ve iaşesinin sağlanmasında zor günleri beraberinde getirdi. Nitekim daha 11 Teşrinisani 1330 (24 Kasım 1914) tarihinde Hicaz'da un ve buğday sıkıntısı olma ihtimali endişesi başlamış ve vilayet tarafından durum Dâhiliye Nezaretine bildirilmişti.²⁴ Yaşanacak sıkıntı sadece Hicaz ile sınırlı değil, Yemen, Filistin gibi cepheleri de etkilemekteydi.²⁵

Hicaz Valisi Vehib Bey, Hicaz'ın zahire ihtiyacı için Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifrede şöyle demektedir. “Bilindiği gibi Hicaz vadisi ziraate elverişli değildir. Bundan dolayı her sene çevrenin göndereceği zahireye muhtaçtır. Hac mevsiminde 13 bin urub²⁶ ceraye²⁷ hintası gelmekte ve az da olsa ihtiyacı gidermektedir. Fakat düşman tarafının (İngilizlerin) engellemesi ile Mısır'dan deniz yolu ile Cidde'ye zahire gelmemektedir.²⁸ Öte yandan güvenlik kalmadı gerekçesi ile Hind hükûmeti erzak göndermeyi durdurduğunda Hicaz'a erzak gitmediğinden halk erzak sıkıntısı çekmeye başladı ve açlık tehlikesi baş gösterdi.”²⁹

Zahire yetersizliği yetkilileri endişeye sevk etti. Çünkü Hicaz'ın her ay en az yirmi bin çuval zahireye ihtiyacı vardı. Yetersizliğin bu şekilde devam etmesi hâlinde var olan zahire ile ancak iki ay idare edilebileceği gibi fitne ve fesada da sebep olacaktı. Savaş ortamında zahirenin Medine yolu ile Şam'dan getirilmesinden başka çıkar yolu yoktu. Hicaz valiliği şimdilik otuz bin liralık bir sermaye hazırladı. Hazırlanan sermaye ile ihtiyaçların temini için Suriye Vilayetiyle haberleşme yapılmakta ise de haberleşmenin yetersizliğinden ve Suriye Vilayetine yeterince ulaşamamasından dolayı ihtiyacın dikkate alınmaması endişesi vardı. Bu durumda önüne geçilemeyecek sıkıntılar baş gösterebilirdi. Eğer Suriye'den her ay zahire sağlanırsa, buğday veya un Hicaz şimendiferi ile Medine'ye oradan da menzil hatları yolu ile Mekke'ye gönderilmesi düşünülmekteydi. Mesafenin uzaklığından dolayı nakliyat masraflı olacağından, nakliyatın ücretsiz olması hususunda Hicaz Şimendifer İdaresine tebligat yapıldı.³⁰

²¹ Not: Suriye vilayeti, Harbiye Nezaretine gönderdiği telgrafta, “Tekâlif-i harbiye gereğince uygulanan yıldırım esaslardan dolayı harice zahire ve erzak ihraç olunmamaktadır.” demektedir. (DH-SYS), Dosya No: 123-12, Vesika No: 2-6, Tarih: 22 Rebiülâhîr 1334.

²² Orhan Koloğlu, *Bedevi, Lavrens, Arap*, Türk, Arba Yayınları, İstanbul 1993, s. 128-129.

²³ O. Koloğlu, *age.*, s. 129.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Aşivi (BOA), *Dâhili Siyasî (DH-SYS)*, Dosya No: 123-12, Vesika No 33(1/1), Tarih: 1 Teşrinisani 1330 (26.11.1914).

²⁵ Kral Abdullah'ın Hâtıraları (3), Çev. Özcan Erektiren, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl, I, 6, Cilt 6, Sayı, II, İstanbul Ağustos 1970, s. 64.

²⁶ Not: “Arapça dörtte bir demek olan rubudan bozmadı.” Mehmet Zeki Pakalınlar, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 553.

²⁷ Not: “Bir vakıf tarafından fakirlere nakden veya yiyecek şeklinde yapılan yardım”. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayını, İstanbul 2008, s. 483.

²⁸ BOA.DH-SYS, 123-12 / 33(2), Tarih: 13 Teşrinisani 1330 (26.11.1914).

²⁹ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(15), Tarih:28 Teşrinisani 1330 (11.12.1914).

³⁰ BOA.DH-SYS,123-12/33(2), Tarih: 13 Teşrinisani 1330 (26.11.1914).

Hicaz Demiryolları Müdürlüğünden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda savaş arifesinde demiryollarının durumu şöyle ifade edilmektedir: “Şam’dan Hicaz’a her ay 20 bin çuval gönderilmesi gereken zahire için Hicaz Demiryolları Müdürlüğüne gereken emir verilmiştir. Aslında Hicaz şimendiferleri asker ve ordu araç-gereçlerini taşımaktadır. Hem bu durumdan hem de savaş durumundan korkan hacılar yolculuk yapamamaktadırlar. Dolayısıyla bu sene gelirin düşük olacağı bellidir. Ayrıca paraya daha çok ihtiyaç vardır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda, taşımacılıkta gerekli tedbirleri almada zorluk çekileceği Maliye Nezaretine bildirilmiştir. Fakat taşımayı ücretsiz yapmak imkânsız olduğu gibi ileride ödeme yapılacak şekilde taşınması bile zordur. Çünkü bu nakliyatın ücreti aylık 6600 lira gibi önemli bir miktarı bulmaktadır. Bu miktarın Maliye Nezareti tarafından veya hazineden peşin olarak ödemesi yapılmalıdır. Ayrıca bu ödeme peşin olarak yapılmış olsa bile asker taşıyan 70-80 vagonun zahire sevkine tahsis edilmesi oldukça zor görülmektedir.”³¹

Dâhiliye Nezareti Hicaz Vilayetinin bu talebine cevap vererek en kısa zamanda gerekli ihtiyacın karşılanacağını ve sıkıntının giderileceğini bildirdi.³² Ayrıca Dâhiliye Nezareti Suriye Vilayetine emir vererek, Hicaz’ın zahire ihtiyacını karşılamalarını istemiş³³ ve devamında Hicaz’ın zahire ihtiyacının çok fazla olduğu, Şam’dan Medine yolu ile ayda 20 bin çuval buğday veya un gönderilmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Suriye Vilayeti bu istekler üzerine Evkaf-ı Hümayuna verdiği cevapta, “...sıkıntıya meydan vermemek için Hicaz bölgesinin ihtiyacı olan aylık yirmi bin çuval zahire, Hicaz şimendiferleri ile Medine’ye oradan da menzil hatları tesisleri ile Mekke’ye gönderilecek ve sevkiyat ücretsiz yapılacaktır”³⁴ demektedir.

Suriye Vilayeti her ne kadar olumlu cevap verse de, 1914 sonbahar aylarında bütün cephelere çok seri ve acilen asker sevkiyatı yapılması gerekiyordu. Bunun için de diğer bölgelerdeki şimendiferler ve Hicaz şimendiferleri asker sevkinde kullanılmaya başlandı. Bu bakımdan Hicaz için Medine’ye gönderilecek zahireye gerekli 70-80 vagonun tahsisi için Dördüncü Ordu Kumandanlığından izin alınması gerekiyordu. Eğer Dördüncü Ordu Kumandanlığı Hicaz için şimendiferler ile erzak taşımaya izin verirse, erzak taşınması askerî eşya gibi üçte bir ücretle mümkün olabilecekti.³⁵

Bu arada Şam Vilayetinin Hicaz’a zahire sevkinde olumlu yaklaşımı olsa da Vilayetin zahire göndermesi kolay kolay mümkün gözükmemektedir. Vilayetin zahire göndermesine engel olabilecek başlıca nedenler şunlardır: a) Hicaz şimendiferleri askerî nakliyat, mühimmat ve levazimat taşımaktadır, b) Hicaz Vilayeti zahire nakli için nakden ödeme imkânına sahip değildir, c) Kutsal topraklara hacıları taşıma imkânı olmadığından, demiryollarının gelir kaynakları kesilmiş durumdadır. Bundan dolayı demiryollarının ücretsiz erzak taşıma imkânı kalmamıştır. Buna rağmen şimendifer idaresi eğer ücretsiz erzak taşımayı emrederse nakliyat yapılabilir, d) Nakliyat ücreti peşin verilmiş olsa bile Hicaz’ın zahire ihtiyacı aylık 70-80 vagon kadardır. Bu kadar büyük yekûn tutan şimendifer tahsisi ancak Dördüncü Ordu Komutanlığının izni ve kararına bağlıdır.³⁶

1914 Kasım ayının sonlarına kadar Hicaz’ın zahire ve erzak ihtiyacının nasıl giderileceği hususunda henüz devlet erkânı karar verememiştir. Dâhiliye Nezareti bu konunun çözümü için çaba harcamakta ve Evkaf Nezaretine nakliyatın ücretsiz yapılması mümkün değilse, hiç olmazsa üçte bir ücretle yapılması önerisinde bulundu. Zira bu sıralarda ordu ve cephane taşınması normal taşıma ücretlerinin üçte biri fiyatla yapılmaktaydı. Ancak en büyük problem asker ve araç gereç taşımada kullanılan vagonların zahire taşımaya tahsis edilip

³¹ BOA. DH-SYS, 123-12/ 33(57), Tarih:16 Teşrinisani 1330 (29.11.1914).

³² BOA.DH.SYS,123-12/ 33(2), Tarih:13 Teşrinisani 1330 (26.11.1914).

³³ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(3/1), Tarih: 16 Teşrinisani 1330 (29.11.1914).

³⁴ BOA.DH-SYS,123-12/ 33(1/1), Tarih: 13 Teşrinisani 1330 (26.11.1914).

³⁵ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(57), Tarih:16 Teşrinisani 1330 (29.11.1914).

³⁶ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(3/1), Tarih: 16 Teşrinisani 1330 (29.11.1914).

edilmeyeceğidir. Buna karar verecek olan Suriye ve Garbi Arabistan cephesinin sivil ve askerî işlerini yürüten Dördüncü Ordu Komutanlığıdır ve bu komutanlığın karar vermesi gerekmektedir.³⁷

Bu arada şartlar biraz daha ağırlaşmış olacak ki Suriye Belediyesi ve Ticaret Odası 13³⁸ ve 16³⁹ Teşrinisani 1330 tarihlerinde iki defa toplanmış ve varılan sonuçlar 82 ve 87 numaralı kararlara göre; Suriye'deki zahire Dördüncü Orduya tahsis edilmiştir. Üç ay sonra memlekette zahire sıkıntısı çekme ihtimali vardır. Buna rağmen belki az da olsa Medine'nin ihtiyacını karşılamak mümkün olabilecektir. Fakat Mekke ve başka yerlere herhangi bir yardım yapmak imkânsızdır. Her hafta Şam'dan Medine'ye iki tren seferi vardır. Bu seferler sırasında şimendiferler dört vagon yani dört tonu latadan fazla zahire götürememektedir. Bundan dolayı her ay gönderilmesi gereken 20 bin çuvalın karşılığı olarak 250 tonu lata zahirenin nakli imkânsız görülmektedir. Yeteri kadar vasıta olmadığından ayrıca takviye vasıtalarla zahire sevki de olamayacaktır. Eğer Halep, Urfa ve Zor'dan istenildiği miktarda zahire sağlanabilirse ve buralardan Şam'a zahire sevki yapılırsa nakil araçlarının çokluğuna göre Hicaz'a sevk yapılabilecektir. Suriye valisi Hulûsi Bey, belediye ve ticaret odasının almış olduğu bu kararları Dâhiliye Nezaretine, Evkaf Nezaretine ve Hicaz Vilayetine bildirmiş ve devamında istenildiği takdirde ancak Halep, Zor ve Urfa'dan zahire tedariki mümkün olacak ve Şam'dan Medine'ye haftada iki tren olduğundan dört vagonun fazlasının götürülemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Bu gelişmeler üzerine Hicaz Vilayeti, Suriye Vilayetine gönderdiği telgrafta; "*Hicaz'a denizden zahire mümkün değildir. Oradan da gönderilmezse Hicaz ahali ve askerinin aç kalması şüphesizdir.*" diyerek tehlikenin boyutunu ve içinde buldukları zor durumu ifade etmiştir.⁴¹

Suriye Vilayetinin yeteri kadar yardım yapamayacağını bildirmesi üzerine hükümet başka vilayetlerden zahire ve iaşe sağlamak için girişimde bulundu. Yapılan araştırmalar sonunda Adana Vilayeti mültezimlerinin zahirelerinin bulunduğu ve mültezimlerin Suriye Vilayetinin ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bilgisine varılmıştır. Maliye Nezareti yeni gelişmeleri Suriye Vilayetine bildirince, Valilik, acilen ticaret odası ve belediye yetkilileri ile toplantı yapmış ve Adana'dan zahire alımı mümkün olursa, hemen satın alabilecekleri kararına varmışlardır.⁴²

Adana'dan gelen sevindirici haber üzerine Dâhiliye Nezareti, Şam yetkililerine ve Hicaz İşletme Müdürlüğüne gönderdiği yazıda, "*...eğer Adana'dan Şam yolu ile Medine'ye zahire gönderilirse*", yarı ücretle naklinin olabileceğini bildirdi. Bunun için *Şam yolu ile Medine'ye gönderilecek zahirenin nakli için Dördüncü Ordu yetkilileri ile görüşülmesi ve vagon verileceği sözü alınması durumunda taşıma ücretinin yarısının Hicaz Demiryolları Müdürlüğü tarafından ödeneceği* bilgisi verilmiştir.⁴³ Adana'ya ilaveten Urfa, Halep, Zor gibi çevre vilayetlerden zahire satın alınabilecek fakat trenler ile taşınması yine Suriye'den yapılacaktı. Bu gelişmeler üzerine Dâhiliye Nezareti ve Suriye Vilayeti, buğday alımının yukarıda adı geçen bölgelerden yapılabilmesi için Hicaz idaresinden bir memur görevlendirmesi talebinde bulununca, Hicaz Vilayeti hemen zahire alımını yürütecek bir memuru Hicaz'dan Suriye'ye gönderdi.⁴⁴ Bu sıralarda, eğer vagon sağlanırsa Kerek livasından Mekke'ye zahire gönderilebileceği haberi de gelmişti. Gelen haber üzerine Hicaz idaresi Dördüncü Ordu Komutanlığına ve Demiryolu İşletme Müdürlüğüne müracaat ederek gerekli izin için girişimde bulundu.⁴⁵

³⁷ BOA.DH-SYS,123-12/ 33(56/1), Tarih:17 Teşrinisani 1330 (30.11.1914).

³⁸ 26 Kasım 1914.

³⁹ 29 Kasım 1914.

⁴⁰ BOA.DH-SYS, 123-12 /33(6), Tarih:18 Teşrinisani 1330 (01.12.1914).

⁴¹ BOA.DH-SYS, 123-12/33(5/1), Tarih: 20 Teşrinisani 1330 (03.12.1914).

⁴² BOA.DH-SYS,123-12/ 33(9), Tarih: 20 Teşrinisani 1330 (03.12.1914).

⁴³ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(8), Tarih: 20 Teşrinisani 1330 (03.12.1914), BOA.DH-SYS, 123-12/33(7/1), Tarih:22 Teşrinisani 1330 (05.12.1914).

⁴⁴ BOA.DH-SYS, 123-12 /33(12/1), Tarih: 22 Teşrinisani 1330 (05.12.1914).

⁴⁵ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(11), Tarih: 23 Teşrinisani 1330 (05.12.1914).

Kasım ayının son haftasından 05.12.1914 tarihine kadar yaklaşık iki hafta geçti fakat Hicaz Vilayetine zahire sevkinin nasıl yapılabileceği henüz çözülemedi. Dâhiliye Nezareti Hicaz'a en kısa zamanda zahire sevkiyatı yapmak için para ve tren sağlama yollarını aramayı sürdürdü fakat bunun için Dördüncü Ordu Komutanlığına yaptığı başvuruda vagon temin edemedi. Ayrıca zahire temini için çalışmaların başladığı Kasım ayının son haftalarında taşımaların üçte bir ücretle yapılması düşüncesi vardı. Şimdi ise Hicaz bölgesine zahire gönderildiği takdirde yarı ücretle taşınması teklifinde bulundu. Böylece üçte bir ücretle erzak sevk etme fikrinden vazgeçilmiş oldu.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngiltere, Süveyş Kanalı'nı Osmanlı gemilerine kapatmış, Kızıldeniz ile bütün bağlantılar kesilmiş, Mısır ve Hindistan'dan Cidde yolu ile Hicaz'a gelecek ithalatlar engellenmişti. Böyle bir ortamda Dördüncü Ordu Komutanlığının görev alanına giren Suriye ve Garbî Arabistan sınırları içinde askerî sevkiyatlar sadece trenler ile yapılabilmekteydi. Öncelik asker sevki, silah ve cephan taşımacılığı olduğundan Hicaz'a erzak tedariki ve sevkiyatı ikinci planda kalmıştı. Diğer bir ifade ile Hicaz demiryolu, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Suriye ve Garbî Arabistan bölgelerinde cephelere asker ve mühimmat taşıyan tek vasıta idi.⁴⁷

Bu olağanüstü şartlar altında gerek ahalinin gerekse askeriyenin ihtiyaçlarının çok olmasına rağmen Suriye vilayet yetkilileri doğrudan doğruya sorumluluk kabul etmek istememiş ve Dâhiliye Nezaretinin emrine uygun hareket etme taraftarı olmuşlardır. İsteseler Kerek Livasından Mekke'ye imkân nispetinde sevkiyat yapabilirlerdi. Buna rağmen Suriye idarecileri ve demiryolu işletme müdürlüğü Dördüncü Ordu Kumandanlığının izni olmaksızın sevkiyat yapmayarak koordineli hareket etmeyi görev bilmişlerdir.⁴⁸

Bütün bu olumsuzluklar ve imkânsızlıklara rağmen hiçbir zaman Hicaz'a zahire sevkiyatı göz ardı edilmemiş, Medine'ye zahire naklinde askeriye için tahsis edilen vagonların münasip miktarlarının seferine izin verilmesi ve bunların yarı ücretle naklinin yapabilmeleri üzerindeki yazışmalar ve çözüm yolları arayışları sürmüştür.⁴⁹ Yukarıda belirtildiği gibi savaşın başından beri düşman güçleri Cidde limanını kapatarak buradan Hicaz'a zahire sevkiyatını engellemekteydiler. Buna rağmen hükümet yetkilileri Cidde'den Hicaz'a sevkiyatı sağlamayı devamlı gündemlerinde tutmuşlardır. Fakat İngilizler Cidde işgalini devam ettirdiklerinden buradan istenen sonuç alınamamıştır.⁵⁰

Böyle bir durumda Kerek Livasından Mekke'ye zahire gönderilmesi üzerinde yoğunlaşıldı. Bunun sağlanması için Dördüncü Ordu Kumandanlığı, Şimendifer İşletme Müdürlüğüne ve Kerek Mutasarrıflığına tebligat yaparak Dördüncü Ordu Komutanlığının asker sevkiyatına zarar gelmemek şartıyla gerekli kolaylığı sağlayacağı güvencesini verdi. Mahallî mutasarrıflıktan alınan bilgiye göre tüccarın zahire satması için gerekli arayış ve çağrılarda bulunuldu. Fakat tüccar Mekke'ye erzak satmaya yeterli ilgiyi göstermedi. Bu ilgisizlik muhtemelen Kerek tüccarlarının paralarını alamama endişesinden kaynaklanmakta idi. Yapılması gereken Mekkeli tüccarların Medine'ye komisyoncular göndererek bu komisyoncular Kerek tüccarları ile haberleşmeyi sağlamalı ve bedeli hakkında onlara güvence verilmeleri idi.⁵¹ Hükümet tarafından güvence verilmesi üzerine zahire almak için görevlendirilen İsmail Bey hemen alım işlerine başlamış ve Dâhiliye Nezaretine telgraf çekerek Hicaz için satın alınan zahirenin Medine'ye kadar trenle ücretsiz sevkinin yapılması için gerekli yerlere emredilmesini

⁴⁶ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(7/1), Tarih: 22 Teşrinisani 1330 (05.12.1914), BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(8), Tarih: 22 Teşrinisani 1330 (05.12.1914), BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(13), Tarih: 22 Teşrinisani 1330 (05.12.1914).

⁴⁷ U. Gülsoy, *age.*, s. 239.

⁴⁸ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33(11), Tarih:23 Teşrinisani 1330 (06.12.1914).

⁴⁹ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (10/1), Tarih: 24 Teşrinisani 1330 (07.12.1914).

⁵⁰ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (15), Tarih: 28 Teşrinisani 1330 (11.12.1914).

⁵¹ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (17), Tarih: 1 Kânunuevvel 1330 (14.12.1914) BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (17), Tarih: 1 Kânunuevvel 1330 (16.12.1914).

ve Suriye valisine bildirilmesi girişiminde bulunmuştur.⁵² Yapılan girişimler üzerine Medine'ye zahire sevkine başlanmış⁵³ ve Medine yolu ile Mekke'ye gönderilmek üzere ücretsiz on altı vagon buğday gönderilmiştir.⁵⁴

Fakat Mekke'ye gönderilen buğday miktarı son derece yetersiz olduğundan Hicaz valisi Vehib Bey Sadarete, Suriye Vilayetinin şimdiye kadar gösterdiği ilginin yetersizliğini, bu hususta Şam Vilayetine gerekli uyarıların yapılmasını, Halep, Urfa ve Zor gibi mahsulü bol olan yerlerden gelecek erzakın Hicaz'a gönderilmesine yardımcı olunmasını ve bunlar için Şam'a para ve memur gönderildiğini içeren bir telgraf gönderdi.⁵⁵ Mekke'den Şam'a memur geldiğinde sevkıyat için 40 vagonluk buğday istasyonlarda hazır⁵⁶ ve hemen Hicaz'a sevk edildi. Aralık 1914 senesi ortalarından sonra da Kerek Livasından buğday satın alınabilmesi ve sevkıyatın devam etmesi için ayrıca mutasarrıflığa emir verildi.⁵⁷ Fakat bu defa yeniden Hicaz'a gönderilecek buğdayın sevkıyat ücretinin ne olacağı tartışması başladı. Zira Hicaz Vilayeti, Evkaf Nezaretine telgraf göndererek, Hicaz Demiryolu Müdüriyetine emir verilmesini, Kerek'ten Medine'ye kadar taşımının ücretsiz yapılmasını talep etmişti. Çünkü Hicaz Vilayeti yetkililerine göre, Şam'dan gönderilen zahirenin sevki %50 tenzilatla yapılsa bile, Hicaz'da ekmek fiyatlarının çok fazla artmasına yol açabilecekti. Bundan dolayı erzak taşımının mutlaka ücretsiz yapılması gerekiyordu.⁵⁸ Evkaf Nezareti de aynı kanaatte olduğundan hem Şimendifer İşletme Müdürlüğüne⁵⁹ hem de Askerî Had Komiserliğine⁶⁰ taşıma ücreti alınmaması hususunda tavsiye yazısı gönderdi.⁶¹

Başka yerlerden zahire temini için çalışmalarını yoğunlaştıran Hicaz Vilayeti bu defa Amman'dan 50 bin çuval zahire hazırlatmış ve bunun kısa süre içinde sevkini yapılması için vilayetçe gerekli çalışmalar başlatılmıştı. 50 bin çuval zahire yaklaşık 40 vagon ile taşınacağından, bu taşıma ancak Dördüncü Ordu Kumandanlığının emri ile mümkün olacaktır. Eğer bu kadar zahire taşınabilirse Mekke'nin iki aylık ihtiyacını karşılayacağı gibi⁶² bundan sonra da imkân dâhilinde zahire sevki yapılabilecektir.⁶³ Dördüncü Ordu Komutanlığından zahire sevkine izin çıkınca, Suriye valiliğinin de zahire desteğinde bulunmasıyla Amman'dan Medine ve Mekke'ye zahire sevki başlatıldı.⁶⁴ Ayrıca Halep Vilayetine de erzak hazırlığında bulunması için emir verildi.⁶⁵ Çünkü Hicaz Vilayeti, Dâhiliye Nezaretinden erzak nakliyatına daha çok gayret edilmesi talebinde bulunmuş ve hükümet de Suriye Vilayetinden erzakın artırılması hususunda gerekenin yapılmasını ve durumun hem Hicaz Vilayetine hem de Dâhiliye Nezaretine bildirilmesi emrini vermişti.⁶⁶ Eğer Suriye Vilayetinden zahire yetersiz görülecek olursa Halep Vilayetinden zahire sağlama imkânları araştırılması gerekiyordu.⁶⁷

⁵² BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (21), Tarih: 3 Kânunuevvel 1330 (16.12.1914).

⁵³ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (14/1), Tarih: 31 Teşrinisani 1330 (13.12.1914).

⁵⁴ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (40), Tarih: 2 Kânunuevvel 1330 (15.12.1914).

⁵⁵ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (30), Tarih: 4 Kânunuevvel 1330 (17.12.1914).

⁵⁶ Not: 44. Dipnotta Hicaz'dan Suriye'ye 22 Teşrinisani 1330 (05.12.1914) tarihinde memur gönderildiğinden bahsedilmişti. Bu durumda Şam'a 4 Kânunuevvel 1330 (17.12.1914) tarihinde gönderilen ikinci memur olmaktadır.

⁵⁷ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (19), Tarih 4 Kânunuevvel 1330 (17.12.1914).

⁵⁸ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (18/1), Tarih: 6 Kânunuevvel 1330 (19.12.1914).

⁵⁹ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (22/1), Tarih:10 Kânunuevvel 1330 (23.12.1914).

⁶⁰ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (24/1), Tarih:10 Kânunuevvel 1330 (23.12.1914).

⁶¹ BOA.DH-SYS, 123-12/ (26/1), Tarih: 11 Kânunuevvel 1330 (24.12.1914).

⁶² BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (29), Tarih:11 Kânunuevvel 1330 (24.12.1914).

⁶³ BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (12), Tarih:16 Kânunuevvel 1330 (29.12.1914).

⁶⁴ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (29), Tarih:11 Kânunuevvel 1330 (24.12.1914).

⁶⁵ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (32), Tarih: 16 Kânunuevvel 1330 (29.12.1914) BOA.DH-SYS, 123-12/33 (31/1), Tarih: 17 Kânunuevvel 1330 (30.12.1914).

⁶⁶ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (28/1), Tarih:13 Kânunuevvel 1330 (26.12.1914).

⁶⁷ BOA.DH-SYS, 123-12/33 (31/1), Tarih:17 Kânunuevvel 1330 (30.12.1914).

2. Şerif Hüseyin İsyanına Kadar (Haziran 1916) Hicaz Bölgesine Zahire Gönderme Çalışmaları

1914 senesinin bitimine kadar, Hicaz Vilayetinin zahire ve iaşe işlerinin ne kadar zor şartlar altında sağlanabildiğini gördük. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında İngilizlerin ve Fransızların Kızıl Deniz ve Akdeniz'den bölgeyi ablukaya almaları deniz yollarını da kapatmıştı. Dar hatlı demiryolları ile Suriye'ye, Hicaz'a ve Dördüncü Orduya sevkiyat oldukça zor ilerlemekteydi.⁶⁸ Bunların yanı sıra Suriye'de kömür ocakları olmadığından, savaş başladıktan altı ay sonra, var olan kömür stokları da bitmişti. Bundan sonra trenlerde odun ve özellikle yemiş ağaçlarının odunları kullanılmıştır.⁶⁹

1915 senesi başlarında Dâhiliye Nezareti Suriye Vilayetinden Hicaz'a daha fazla zahire gönderilmesini ve sevkiyatın daha da çabuklaştırılmasını istedi. İlk etapta Suriye Vilayeti Nezaretin emri çerçevesinde, Mekke'ye sevk edilmek üzere on altı vagon buğdayı Medine'ye gönderdi.⁷⁰

Mekke'ye gönderilen on altı vagon buğdayın dışında Suriye Vilayeti ikinci etapta Hicaz'a sevk edilmek üzere Amman'dan Medine'ye önce yirmi vagon buğday göndermiş, arkasından da elli vagon zahirenin daha gönderileceğini hükûmete haber vermişti. Suriye Vilayeti gelecek aylarda zahire gönderme çalışmalarının devam ettirileceğini bildirdi. Gerçekten de kısa sürede kırk vagon buğday hazırlanmış fakat sevkiyatta görevli memurların görevlerinde ihmalkâr davranmalarından dolayı Medine'ye on altı gün içinde sadece yirmi altı vagon gönderilebilmişti.⁷¹

İşlerin yavaş gitmesi ve Kerek tüccarlarının ücretlerini almaları hususunda endişe etmelerinden dolayı Suriye Vilayeti, Hicaz Vilayetine, zahire için Mekke tacirlerinin Medine'ye komisyoncular göndermelerini ve bunların Kerek tüccarıyla haberleşerek zahire bedelinin ödenmesinde teminat vermeleri gerekeceği tavsiyesinde bulundu.⁷² Yeni gelişmeler üzerine Hicaz idarecileri Sadareten tüccarın göndereceği paraya engel olunmaması talebinde bulunurken⁷³ Hicaz idaresi de Suriye Vilayetine memur göndererek, Kerek tüccarlarının teminat hususunda rahat olmalarını, alım satımlarda hemen ödemelerin yapılacağı garantisini verdi.⁷⁴

Birinci Dünya Savaşı devam ettiği yıllarda tüccarın en büyük endişesi pirinç ve zahire alımı için para çıkardıklarında sermayeleri veya ürünleri ne olur endişesidir. Hükûmet tarafından bu konuda güvence verilirken Mekke Emirliği'nin de hassas davranması hatırlatılmaktaydı. Ayrıca, hükûmet düşman devletlere ticarî mal alımı için gümüş para, çek veya poliçe gönderilmemesini, hükûmet olarak böyle bir durumda sorumluluk alamayacaklarını bildirmekte idi.⁷⁵ Hasım devletlerle alış-veriş yapmamak şartı ile Osmanlı toprakları içinde gümüş para, çek veya poliçe ile ticaret yapmak kanunen yasak değildi. Belirtilen temel ilkelerin dışında düşman devletler ile ticarî ilişkiye girenler veya kaçakçılık yapanlar olursa, ağır cezası vardı.⁷⁶ Aslında müttefik güçler tarafı ile ticaret yapma riski altına girmeye gerek yoktu. Mekke tâcirleri Medine'deki zahire komisyoncuları aracılığı ile Kerek livasından zahire almaları

⁶⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III, Kısım: III, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991, s. 215.

⁶⁹ Y. H. Bayur, *age.*, Cilt III, Kısım III, s. 186.

⁷⁰ *BOA.DH-SYS*, 123-12/ 33 (39/1), Tarih: 21 Kânunuevvel 1330 (03 01 1915).

⁷¹ *BOA.DH-SYS*, 123-12/33 (33/20), Tarih: 29 Kânunuevvel 1330 (11 01 1915).

⁷² *BOA.DH-SYS*, 123-12/(16/11), Tarih: 3 Kânunusani 1330 (16 01 1915).

⁷³ *BOA.DH-SYS*, 123-12/33 (33/1), Tarih:12 Kânunusani 1330 (25 01 1915) *BOA.DH-SYS*, 123-12/ 33 (4/1), Tarih: 12 Kânunusani 1330 (25 01 1915).

⁷⁴ *BOA.DH-SYS*, 123-12/ 33 (16/11), Tarih:3 Kânunusani 1330 (16 01 1915).

⁷⁵ *BOA.DH-SYS*, 123-12/33 (36), Tarih: 18 Kânunusani 1330 (30 01 1915).

⁷⁶ *BOA.DH-SYS*, 123-12/33 (35/1), Tarih:12 Kânunusani 1330 (25 01 1915) *BOA.DH-SYS*, 123-12/33 (4/1), Tarih: 30 Kânunusani 1330 (30.02.1915).

mümkün ve her hangi bir risk taşıymıyordu. Mekke tüccarlarının yapmaları gereken komisyoncular aracılığı ile Kerek tüccarlarına zahire bedellerini göndermeleri idi.⁷⁷

Ocak 1915 sonlarına doğru Suriye ve çevresinden zahire alımı için görevlendirilen Yüzbaşı İsmail Bey, Hicaz için Suriye'den otuz üç vagonla altı bin çuval un ve kırk vagon yağın Medine'ye sevk olduğunu, gerisinin istasyonlarda hazırlanarak dört gün içinde yola çıkarılacağını, artık Suriye Vilayetinden buğday verilemeyeceğini, bundan sonra Halep'ten alınması için Halep Valiliği ve Demiryolu İşletme Müdüriyeti ile görüşülmesi gerektiğini içeren bir raporu Şam'dan Dâhiliye Nezaretine gönderdi.⁷⁸ Yüzbaşı İsmail Bey'in raporunu dikkate alan Dâhiliye Nezareti, Halep Vilayetine zahire hazırlamaları için emir verdi.⁷⁹

1915 Şubat başlarında Birinci Kanal harekâtı hazırlıkları tamamlanmak üzereydi. Aslında hazırlıklar günler öncesi başlamış Halep ve Suriye'den Filistin taraflarına çok büyük miktarda erzak ve iaşe Filistin taraflarına sevk edilmişti. Hükümet bütün gücüyle Filistin cephesine yığınak yaptı fakat 2 Şubat'ta başlayan Kanal harekâtı 3 Şubat'ta ricatla sonuçlandı. Başarısız bu askerî harekâtın ardından Halep Valisi Celal Bey Dâhiliye Nezaretine şöyle bir telgraf gönderdi: Halep'ten şimdiye kadar Beyrut, Trablusşam, Dersaadet ve Şam'a 20 bin çuval (2 milyon kilogramdan fazla) zahire sevkiyatı yapıldı. Önümüzdeki 4-5 ay içerisinde Beyrut ve Cebel-i Lübnan'a zahire gönderilmesine devam edilecektir. Bu bakımdan Hicaz'a zahire göndermemiz mümkün değildir. Ancak Halep'e bağlı Urfa sancağından para ile satın alınması ve çuvalların başka yerlerden sağlanması şartı ile 5 bin çuval zahire sevki mümkün olabilir. Bu miktar zahirenin sevki için ayda 50 vagon tahsisi gerektiği gibi taşımacılık da tamamen ücretsiz olmalıdır. Suriye'den Yüzbaşı İsmail Bey buraya (Halep) gelmiş ve belediyenin yardımı ile fiyat araştırması yapmıştır. 100 kg'dan ibaret olan beher buğdayın çuvalı cinsine göre 80-90 bin kuruşa alınabilir. Fakat alım işleri başladığında fiyatların yükselme ihtimali vardır. Buradaki fiyatlar bu aylardan harman zamanına kadar yüksek olmaktadır. Burada aylık satın alınacak 5 bin çuval için 5 bin lira ödenek (tahsisat) hazırlanması gerekir. Ayrıca Harbiye Nezareti ordunun ihtiyacı olan zahirenin temini için dışarıya zahire satışı yasaklamıştır. Maliye Nezareti de 26 Kânunusani 1330⁸⁰ tarihli telgrafıyla 28 Kânunusani 1330⁸¹ gününden itibaren zahire çıkışı durdurmuştur.⁸² Beyrut ve Trablusşam Vilayetleri zahire istedikleri hâlde bu emirlerden dolayı satış yapılmamaktadır. Hicaz'a zahire sevki için Harbiye ve Maliye Nezaretlerinden izin alınması zorunludur. 20 Kânunusani 1330⁸³ tarihi itibarıyla askerî ihtiyaçlar için aşar ve emlak-ı emîriye ambarlarında, vilayetten gelenlerin dışında bugün için 11 milyon kilo buğday ve 4 milyon kilo arpa bulunmaktadır. Şu anda arpa ihtiyacı yoktur. Fakat Dördüncü Ordu Komutanlığı tarafından 25 milyon kilo arpa hazırlanması istenmektedir. Şu andaki fiyatlarla bir kilo buğday karşılığı 2 kg arpa alınabilmektedir. Ordunun buğday ihtiyacı 11 milyon kg'dan az ise Hicaz'a bu buğdaylardan gönderilebilir veya buğday alım-satımı için verilecek para ile buradan arpa alınarak ordunun ihtiyacı karşılanabilir.⁸⁴ Halep ve Suriye Vilayetlerinde durum böyle iken Hicaz Vilayeti zahire isteklerini devamlı tekrarlamaktadır. Yeniden Hicaz'a zahire gönderilmesi talebi gelince, Dâhiliye Nezareti Halep Vilayetinin yukarıda verdiği bilgileri göz önüne almamış ve Hicaz Vilayetinin zahire ihtiyacını hafifletmek ve sıkıntıya meydan vermemek için değeri nakit olarak ödenmek şartı ile Şam'dan Medine yolu

⁷⁷ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (16/1), Tarih:3 Kânunusani 1330 (16 01 1915).

⁷⁸ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (38), Tarih: 17 Kânunusani 1330 (30 01 1915) BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (41/1), Tarih:20 Kânunusani 1330 (02.02.1915).

⁷⁹ BOA.DH-SYS, 123- 12/33 (37/1), Tarih: 20 Kânunusani 1330 (02.02.1915).

⁸⁰ 8 Şubat 1915.

⁸¹ 10 Şubat 1915.

⁸² Not: "25 Kânunusani 1330 (7 Şubat 1915) tarihinde Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta; "Vilayette, mültezim vesair anbarlarında 67.434 kg nohut, 6126 kg mercimek 976 kg bakla mevcut ise de bunların çoğu askeriyeeye verilmiştir." denilmektedir. BOA.DH-SYS, 123- 12/2-6 (7/1), Tarih: 26 Rebiülahir 1333 (13 05 1915).

⁸³ 02.02.1915.

⁸⁴ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (34), Tarih: 2 Şubat 1330 (02.02.1915).

ile aylık yirmi bin çuval buğday veya un gönderilmesi gerektiğini⁸⁵ ve yapılacak girişimlerden Nezaretin haberdar edilmesi emrini vermiştir.⁸⁶

1915 Mart ayı başlarında Cidde Rüşumat Başmüdürlüğünden alınan telgrafa göre Halep'ten yeteri kadar erzak desteği sağlanmayınca hükümet Hicaz'ın erzak ihtiyacını karşılayabilmek için düşman devletler tarafından muhtemel tehlikelerin gelmeyeceği bölgelerden erzak arayışına başlamıştır. Nitekim Cidde Rüşumat Müdürlüğünden alınan bilgilere göre Sevâkin'den (Savâkîn/Savâkî)⁸⁷ erzak alımı⁸⁸ mümkün olabilecektir.⁸⁹ Ancak buradan Hicaz'ın erzak ihtiyacının sağlanması için para gönderilmesi, kanuni engellerin kaldırılması ve ödemelerin altun akçe ile yapılması gerekmektedir.⁹⁰ Maliye Nezareti Hicaz'daki durumun vahametinden dolayı altun akçe ile ödeme yapılması yönünde karar almış ve buradan erzak ithalatına izin vermiştir. Hicaz Vilayetinin özel durumundan dolayı savaşın bitimine kadar da aynı uygulamanın devam ettirilmesi kararlaştırılmıştır.⁹¹

Mekke Emiri Şerif Hüseyin Aralık 1914 tarihi ortalarında Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Hicaz'ın buğday ihtiyacının dışında, ileride pirince ihtiyaçlarının olacağını, şimdiden pirinç mevsimine yetiştirilmek üzere lazım gelen yerlere emir verilmesini istemişti. 1915 senesi başlarında “Osmanlı hükûmetine pirinç alımında tüccara çağrıda bulunması ve kendilerine pirinç temin edileceğinin garantisinin verilmesi” talebinde bulundu.⁹² Hükûmete bu çağrıyı yapan Şerif Hüseyin, düşman devletler ile dirsek temasında idi ve onlardan pirinç alımı kendi bilgisi dâhilinde yapılmaktaydı. Şerif Hüseyin'in Dâhiliye Nezaretine gönderdiği telgraf bunu doğrulamaktadır: “Zahireden yoksun olan Hicaz Vilayetinin erzak yüzünden uğrayacağı darlığın azaltılması için deniz yolu ile şimdiye kadar Hindistan'dan erzak yüklü olarak gelen vapurların var olan erzakları Cidde tüccarları tarafından satın alınmış ve şimdiye kadar 45.228 İngiliz lirasına ulaşan ödeme yapılmıştır. Bu defa gelen bir vapurun pirinç yükü için de 40 bin lira ödenmiştir. Yine Cidde Mutasarrıflığından alınan yazıda İngiltere hükûmetinin bundan sonra Hicaz'a erzak ithalatını tamamen yasakladığını bazı tüccarlar haber vermişlerdir. Bu sene diğer taraflardan gelecek hacıların dışında Cava ve Hindistan'dan 50 binden fazla hacı Kâbe'yi ziyaret edecektir. Dolayısıyla İngiltere'nin Hicaz'a erzak girişini yasaklaması kendi tebaası olan Müslümanlar tarafından hoş karşılanmayacaktır. Fakat bizim de erzak ihtiyacımız had safhaya varacaktır. Gelecek hacılar ile birlikte nüfus birkaç misli artacağından erzak sıkıntısı hususunda şimdiden gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bundan dolayı Vilayetin şiddetle ihtiyacı olan zahirenin temin edilmesi kaçınılmazdır.”⁹³ Aslında Osmanlı hükûmetinin izni olmadan düşman devletler ile ticaret yapmak yasak olmasına rağmen, Şerif Hüseyin'in hükûmet kararlarını hiçe sayarak İngilizlerden pirinç aldığı ve onlarla dostça ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Savaş süresince Kızıldeniz'de üstünlüğü sağlayan İngiltere,⁹⁴ Cidde limanında giriş-çıkışları ve ticareti organize etmiş ve burada kontrolü eline almıştı. İngilizler, Araplara şirin

⁸⁵ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (37/1), Tarih: 2 Kânunusani 1330 (02.02.1915).

⁸⁶ BOA.DH-SYS, 123- 12/33 (42/1), Tarih: 1 Şubat 1330 (14.02.1915).

⁸⁷ Sudan'ın kuzey doğusunda Nubye bölgesinin en önemli liman şehirlerindedir. Güzel bir limanı olup, burada Arabistan kahvesi, esir ticaretleri yaygındır. İnci avcılığının yaygın olduğu Sevâkin'in Aden ile ticari bağları kuvvetlidir. (Bak: Ahmet Rifat, *Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafîyye*, Cilt 3-4, İstanbul 1299, s. 76).

⁸⁸ Hicaz ve Medine livasına ithal olunacak erzak için gümrük resminden muaf olan bir başka liman da Hudda-i Yemâniyye idi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Dâhil-i Umûmî (DH/İ-UM)*, Dos. No: E-9, Ves. No: 66, 6.L.1333, (17 Ağustos 1915).

⁸⁹ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (52), Tarih: 23 Şubat 1330 (08.03.1915).

⁹⁰ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (51/1), Tarih: 24 Şubat 1330 (09.03.1915).

⁹¹ BOA.DH-SYS, 123- 12/33 (53/1), Tarih: 2 Mart 1331 (15.03.1915).

⁹² BOA.DH-SYS, 123-12/ 33 (33/11), Tarih: 29 Kânunusani 1330 (16.12.1914).

⁹³ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (59), Tarih: 3 Şubat 1330 (16.02.1915).

⁹⁴ Süleyman Yatak, 1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin, *İlim Sanat*, Sayı, 30 Ekim 1991, İstanbul, s. 73.

gözükmek için buğday vs. erzakı kendi gemileri ile Hindistan'dan getiriyorlar⁹⁵ ve yerli halkta İngiliz hayranlığı uyandırmaya çalışıyorlardı. Buna çanak tutan Şerif Hüseyin hükûmetin yasağına rağmen Cidde limanından düşman devlet İngiltere ile ticari işlerine devam ederek para dışında, banknot, çek, gümüş ve altınla erzak temini yoluna gidiyordu.⁹⁶ Dahası, Şerif Hüseyin, İngilizlerden, Cidde'den, Yemen sahillerine kadar sıkı abluka uygulamalarını ve bölgede yaşayan aşiretlere maddi yardımlarda bulunmalarını talep etmekteydi.⁹⁷ Bu yolla “Osmanlı'nın halkı aç bıraktığı, İngilizlerin ise halka sahip çıktığı” propagandası yapılmaktaydı. Şerif Hüseyin'in oğulları, “Hicaz halkının İngilizlerin erzakı ile beslendiklerini ve faydanın ancak onlardan olacağını” söyleyerek, cahil urbânı kandırıyorlardı.⁹⁸ Bununla da kalmıyor Şerif'in oğulları devletten aldıkları paraları şeyhlere dağıtarak, onları isyana teşvik ediyor, Hicaz halkının İngilizlerin erzakı ile beslendiklerini, faydanın ancak onlardan olacağını söyleyerek, cahil urbânı da kandırmaya çalışıyorlardı.⁹⁹ Dahası, İngilizler Cidde ve çevresine tayyareler ile “Size göndermekte olduğumuz erzakı Türk askerine veriyorsunuz, erzakınızı Türklere verecek olursanız size erzak göndermeyeceğiz, bulunduğunuz yerlerden Türkleri çıkarınız.” ifadelerini içeren beyannameler atmaktaydılar.¹⁰⁰

Suriye ve Filistin'de 1915 yılının en büyük felaketlerinden biri çekirge istilasının baş göstermesiydi. Çekirge afetinden dolayı, halk zahire kıtlığı olur korkusu ile birçok yerde stokçuluk yapmaya başlamıştı.¹⁰¹ Bölgeye eskiden beri ihtiyaç durumunda zahire sevkiyatı Anadolu'dan yapılırdı. Savaştan dolayı tek taşıma aracı olan trenin askerî amaçlar için kullanılması¹⁰² halkın stokçuluğa yönelmesine neden oluyordu. Ne yazık ki, 1917 senesinde Suriye ve Filistin bölgelerinde çekirge felaketi ikinci defa yaşandı. Bu defa Osmanlı hükûmeti zarar gören çiftçilerin bankalara olan borçlarını bir yıl sonraki hasat mevsimine kadar erteleme kararı almakla¹⁰³ çiftçinin yanında olduğunu göstermiş oldu.

1915 yılında Suriye ve Filistin'de yaşanan çekirge felâketinin benzeri 1916 Aralık ayında ve 1917 Nisan sonlarında Medine'de yaşanmıştır. Fakat Medineliler bunlarla beslenmeye alışık olduklarından, çekirgeleri çuvallara doldurup satıyor, alanlar yağda kızartarak yiyor ve et ihtiyaçlarını gideriyorlardı.¹⁰⁴ Böylece Medineliler çekirge felaketini kendileri için gıdaya dönüştürmüş oluyorlardı.

Savaş ve doğal felaketlerle mücadele eden Osmanlı hükûmeti, ülke genelinde gıda tüketimini kontrol altına alma düşüncesi ile 28 Cemaziyevvel 1334 (2 Mayıs 1916) tarihinde gıda maddelerinin satımı ve dağıtımını hususunda kısıtlamalar getiren geçici bir kanun çıkardı. Bu kanunun hükümleri şunları kapsamakta idi: Valiler ihtiyaç durumunda lüzum göreceklere çeşitli gıda ve diğer ihtiyaç maddelerinin fiyatlarını belirleme yetkilerine sahiptir. Valilerin kararlarına uymayanlar para cezası veya hapis ile cezalandırılırlar (Mad. 1). Gıda maddelerini ve diğer ihtiyaç maddelerini saklayanlar veya satmamak için dükkânını kapatanlar veyahut gıda maddelerinin bulunduğu yerleri kapalı tutanlar birinci maddedeki gibi cezaya çarptırılırlar. Yetkililerce mallarına el konur, malları müzayede yolu ile satışa çıkarılır. Bedeli mal sahibine verilir (Mad. 2) Gıda maddelerini ve diğer ihtiyaç maddelerini yetkililerin belirttiği hususların hilâfına dağıtanlar veya kendisine saklayanlar bir Osmanlı altınından, beş Osmanlı altınına

⁹⁵ Y. H. Bayur, *age.*, Cilt 3 Kısım 3, s. 337.

⁹⁶ BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (49/1), Tarih: 6 Mart 1330 (21.02.1915) BOA.DH-SYS, 123- 12/ 33 (50), Tarih: 9 Şubat 1330 (22.02.1915).

⁹⁷ Ömer Kürkçüoğlu; *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, AÜSBF Yayını, Ankara 1982, s. 105.

⁹⁸ Y. H. Bayur, *age.*, C. 3, Kısım:3, s. 259.

⁹⁹ Y. H. Bayur, *age.*, C. 3, Kısım:3, s. 259.

¹⁰⁰ Y. H. Bayur, *age.*, C. 3, Kısım:3, s. 267.

¹⁰¹ Y. H. Bayur, *age.*, C. 3, Kısım:3, s. 196.

¹⁰² Y. H. Bayur, *age.*, C. 3, Kısım:3, s. 189-190; Hasan Karaköse, “Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye İle Arabistan Cephesinde Ulaşım ve İhtiyaç (Erzak)”, *Kefad*, Cilt I, Sayı I, Aralık 2000, s. 44.

¹⁰³ DH/İ-UM, E-8/ 89, Tarih: 21 Ş 1333, (4 Temmuz 1915).

¹⁰⁴ N.K. Kıcıman, *age.*, s.75, 94.

kadar para cezası ile cezalandırılırlar veya bir haftadan bir aya kadar hapsedilirler (Mad. 3). Aile nüfus sayısını fazla gösterenler veya belediyeler tarafından sorulan sorulara doğru cevap vermeyenler veyahut yapılan bilgi hatalarını üç gün içinde bildirmeyenler bir Osmanlı altınından, beş Osmanlı altınına kadar para cezası ile cezalandırılırlar (Mad. 4). Fırıncılar ekmek imali için kendilerine verilen unları ekmek yapmaksızın veya başka yollarla satarlarsa beş Osmanlı altınından, yüz Osmanlı altınına kadar para cezası ile cezalandırılırlar. Veya bir aydan bir seneye kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar (Mad. 5).¹⁰⁵

Üç ay sonra yukarıdaki kanunun birinci maddesine yapılan ek hükümler şunları içermektedir: Belediye şehrin ihtiyacı nispetinde imalini yaptığı ve hazırladığı odun ve kömürleri gıda maddeleri ve sair ihtiyaç maddelerinin nakli için kullanılan kara ve deniz nakil vâsıtaları ile gıda maddeleri imal eden fabrika, ambar, mağaza depo gibi yerleri bedel-i misli ile kiralamaya veya satın almaya yetkilidir (Mad. 1).¹⁰⁶ Bir yıl sonra taşrada ekmeklik un sağlamada sıkıntılar başlamış olacak ki ekmeklik bulmakta zorluk çeken mahallerin, ekmekliğe olan ihtiyaçlarının temin edilmesi için Dâhiliye Nezaretinin uygun görmesi ile Maliye Nezaretince taşra belediyelerine bir sene boyunca 100.000 liraya kadar avans verilmesi kanunu çıkarılmıştı.¹⁰⁷ Çıkarılan kanun hükümleri ile Osmanlı topraklarının genelinde ekmek başta olmak üzere çeşitli gıda maddelerinin sağlanması ve tüketiminde olağanüstü bir durumun olduğunu ve bunun oldukça yaygınlaştığını görmekteyiz.

3. Şerif Hüseyin İsyanından Birinci Dünya Savaşı'nın Sonuna Kadar Hicaz Bölgesinde Zahire ve İaşe Durumu

Mekke Şerifi Hüseyin'in başlattığı isyan, 27-28 Mayıs 1332'de (9-10 Haziran 1916) Mekke ve Medine'de aynı anda çıktı. Mekke 26 Haziran'da, Taif 22-23 Eylül'de düştü. Fakat Medine harbin sonuna kadar hatta Mondros Mütarekesi'nden sonra da kahramanca direndi. İsyan Hicaz hattı boyunca sürekli kuzeye yayıldı ve 1918 senesi başında bugünkü Suriye'nin en güney şehri olan Dera'ya vardı. İngilizler Şerif Hüseyin'e, Türklere karşı isyan ederse, kendisine para, erzak, silah ve cephaneyi, Mekke ve Medine şehirlerini içine alan bağımsız bir Arabistan devleti kurmayı vadetmişlerdi.¹⁰⁸

İsyandan sonra Şerif Hüseyin İtilaf Devletleri yanında yer alınca hükümet aleyhine yaptığı ilk icraatlarından birisi, Osmanlı tarafına askerî araç-gereç, deve veya başka yardımların geçmesini engelleme çalışmaları oldu. Örneğin Medineli tüccarların Yafa'da satın aldıkları 11 bin torba una el koydurdu ve tüccarları hapse attırdı.¹⁰⁹

Mekke'den Maan'a kadar bütün Araplar ihtilal hâlinde olduğundan, Medine-Maan arasındaki 1000 km uzunluğundaki demiryolu ancak 3-5 tabur Türk askeri tarafından korunabilmekteydi.¹¹⁰ Sahiller İngiliz ve Fransız müfrezeler ile takviye olunmuş ve Şerif'in birlikleri tarafından tutulmuştu. Buna rağmen 1916 Haziranından 1917 Kânunuevvel (Aralık) sonuna kadar Medine'nin Suriye bağlantısı kesilmemiş trenler imkân nispetinde gidip gelmişti.¹¹¹ Bu arada Mısır limanları ve Kızıldeniz İngilizlerin kontrolünde olduğundan, İngiliz hayranlığı uyandırmak için Arapların bu limanlara serbestçe girmelerine, her nevi erzak ve zahire tedarik etmelerine izin verildi.¹¹²

Osmanlı hükümeti Şerif Hüseyin isyanını önleyebilmek için daha fazla ordu sevkiyatı yapınca, bu kuvvetlere daha çok iaşe ve zahire gönderilmesi gerekti. Aynı zamanda Medine ile Mekke arasındaki Arap kabilelerinin düşman tarafına geçmelerini önlemek için Medine ordu

¹⁰⁵ Düstur, Tertib 2, Cilt VIII, Kanun No: 467, s. 960.

¹⁰⁶ Düstur, Tertib 2, Cilt VIII, Kanun No: 737, s. 1255.

¹⁰⁷ Düstur, Tertib 2, Cilt IX, Kanun No: 110, s. 170.

¹⁰⁸ Ali Fuad Erden, *Paris'ten Tih Sahrasına*, Ulus Basımevi, Ankara 1949, s. 58.

¹⁰⁹ Ö. Kürkçüoğlu, *age.*, s. 98-99.

¹¹⁰ Cemal Paşa, *Hatıralar*, (Düzenleyen), Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977, s. 223.

¹¹¹ C. Paşa, *age.*, s. 224.

¹¹² C. Paşa, *age.*, s. 304.

ambarlarından ucuz fiyatla zahire satılmasına izin verildi.¹¹³ Bir taraftan Türk askeri bedevi Araplara bu kadar hoşgörü ile muamele ederken, diğer taraftan açlık, yokluk ile boğuşuyordu. Fahreddin Paşa'nın 30 Ağustos 1916 tarihinde bedevileri Medine'nin güney batısında bozguna uğratmasından sonra “buraya kadar nasıl geldiğimizi, susuzluktan ve açlıktan neler çektiğimizi, hayvanların arpa ve ot yokluğundan dolayı ne hâle geldiklerini tarif ve tasvir edemem.”¹¹⁴ ifadesi o günkü şartları anlatmaktadır.

Bedevi Arapların Şerif Hüseyin isyanına destek verip vermeyecekleri hususunda önemli faktörlerden birisi altın ve erzaktı. Taraflardan birisi saldırıya geçmeden önce bedevilere daha çok yardımda bulunursa, bedeviler o tarafa geçerlerdi. Hicaz idaresi isyanın tabana yayılmasını önlemek için şimendiferler henüz Medine'ye gelmeden güzergâhlarındaki Araplara vagonlarla buğday, arpa vs. tahıl ürünlerinin dağıtımını yaptığı olmuştur. Fakat bu sadece kabilelerin isyanlarını geçici olarak durdurabilmiştir. Haremeyn (Mekke-Medine) arasında bulunan kabilelere ise iaşe yardımları ulaşmadığından ve çok geç kalındığından, çapulculuğa girişiyor ve isyan eden kabilelere katılıyorlardı.¹¹⁵ Açlık tehlikesi içinde olan kabileler için yerli halktan veya ticaret sahiplerinden tahıl ve diğer gıda ürünleri alınacak olsa, karşılığında kâğıt para kabul etmez mutlaka altın isterlerdi. Askere iaşe ve erzak, hayvanlara ot, binmek için deve alınması durumunda, hep altın verilerek bu ihtiyaçlar gideriliyordu.¹¹⁶

1916 senesi ortalarından itibaren iaşe sıkıntısı daha da artmaya başladı. Enflasyonun artmasıyla, İstanbul'da bile çeşitli gıda sıkıntısı vardı. 1917-1918 yıllarında da ekonomik durum bundan farklı değildi. 26 Eylül 1917'de Yıldırım Orduları kurulduğunda Suriye taraflarında iaşe sıkıntısı çok fazla olduğundan, ordunun buğday vs. ihtiyaçları Konya, Niğde, Afyonkarahisar gibi Anadolu şehirlerinden sağlandı.¹¹⁷

1917 yaz aylarında Medine çevresinde sıtma ve skorpit hastalığı hızla yayılmış ve askeri çok etkilemişti. Ayrıca iaşe darlığı başlamış, günlük gıda 165 gram buğday ile 5 gram sadeyağa indirilmişti. Eylül ayında bir askerin aylık iaşe ihtiyacına karşılık iki kilo yağ, bir kilo şeker, iki kilo pirinç, bir kilo bulgur, bir kilo bakla veriliyordu. Bundan sonraki aylarda et ihtiyacını karşılayamayan Seferî Kuvvetler Karargâhı, et yerine çekirge¹¹⁸ yemişlerdir.¹¹⁹ Medine'de savaşın verdiği olağanüstü şartlardan dolayı yetmiş bin kişiden iki-üç bin kişi kalmış, çocukları

¹¹³ C. Paşa, *age.*, s. 376.

¹¹⁴ H. Karaköse, *agm.*, s. 45.

¹¹⁵ Nâci Kâşif Kıcıman, *Medine Müdafası*, Sebil Yayınları, İstanbul 2009, s. 67.

¹¹⁶ Falih Rıfki Atay, *Zeytin Dağı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 2001, s. 80-82.

¹¹⁷ H. Karaköse, *agm.*, s. 46-47.

¹¹⁸ Askerin kalori eksikliğini giderebilmek ve çekirge yemeye teşvik için Fahreddin Paşa 7 Haziran 1918'de bir emirname yayınladı. Emirnamenin bazı yerleri kısaltılarak olduğu gibi alınmıştır. Bu emirnamede önce çekirgenin yenilebileceği ve sağlık açısından faydası üzerinde duruluyordu: “Çekirgenin serçe kuşundan ne farkı var? Yalnız tüyü yok. O da serçe gibi kanatlı ve uçuyor. Bitki ile besleniyor. Serçe gibi huysuz, serçe gibi asabi. Yediği şeyleri itina ile seçiyor ve temiz şeyler yiyor. Hicaz, Asir, Yemen ve Afrika Araplarının başlıca gıdası çekirgedir. Çekirgeyi deve ve hecinler de büyük bir zevkle yiyorlar. Romatizma için iksir gibidir. Şifa hassaları bilhassa yumurtalarında toplanmıştır. Çekirgeyi doktorlarımızla tetkik ettirdim. Bunlar tetkik sonucunda çekirgeden yüksek sitayişle bahsetmekte, şifa ve gıda hassalarını saymakla bitirememektedirler... Çekirge bir gıda hem de bir devadır. Av etleri gibi bundan da istifade etmeliyiz. Yediğimiz sebzelerin birçoğundan daha ziyade faydalı olduğu tecrübe ile tahakkuk etmiştir. Medine'de bir okkası çürük para yedi sekiz kuruşa kadar satılıyor. Sahil kasabalarında oldukça çok rağbet gören istakoz ve karidesten hiçbir farkı yoktur... Çekirge her iklimde yenilir. Yenmesi sünnettir. Cenab-ı Peygamber “İki ölü, çekirge ile balık; iki kanlı, karaciğer ve dalak bize helal kılındı.” buyurmuştur. Hanefiye uleması çekirgenin ölüsünü bile helal saymışlardır. Hicaz çekirgesi, diğer mıntıkların çekirgelerine nazaran daha besili ve daha tatlıdır. “Şark” ve “Hâil” taraflarında, bedeviler çekirgeyi bereket sayarlar. Çekirge yemeği dört suretle hazırlanır. 1) Toplanan çekirgeler çiroz gibi güneşe serilir, iki üç gün kadar kurutulur, ayakları ve başı koparılır. Geri kalan beden kısmı bir parça yağ ile kavrulur ve kavurma gibi yenir. 2) Sıcak su ile haşlanır, baş ve ayak kısımları temizlenir. Pişmek üzere bulunan pirinç ve bulgur pilavına karıştırılır. 3) Haşlanmış çekirgeler tabağa konulup, üzerine zeytinyağı ve limon gezdirilir. 4) Çekirgenin kavrulan kısmı havan içinde toz hâline getirilir ve et tozu konservesi şeklinde kutularda, dağarcıklarda saklanır. Araplarda en makbul tarzı budur. Bunlar harplerde zamanlarında bedevilerin biricik gıdasını teşkil eder. (Bak: N. K. Kıcıman, *age.*, s.180-182).

¹¹⁹ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 180-182.

başka yerlere göç etmişlerdi. İnsanlar skorpit hastalığından kurtulmak için iyileşebilme ümidi ile ot ve sebze tüketiyorlardı. Böyle olunca çarşıda çok az bulunan ot ve sebzeler altın karşılığında alınabiliyordu.¹²⁰

1917 tarihinde Medine'nin tahliyesi gündeme gelince Fahreddin Paşa çok üzülmüş ve Medine'yi savunmaktan vazgeçmeyeceğini her fırsatta dile getirmiş ve “*Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'ne ait hurma bahçelerinde iki milyon kilo hurma vardır. Ahaliye ait bahçelerde de iki milyon kilo hurma vardır. Bunlardan bir kısmını satın alabilirim. 200.000 kilo kadarını da zekât olarak alabileceğimi ümit ediyorum. Bana yetecek kadar, buğday, arpa, kuru sebze yardımında bulunursanız Medine'yi terk etmeyi düşünmem.*” demişti.¹²¹

1918 Nisan ayından itibaren Hicaz Seferî Kuvvetleri kendi imkânları ile Medine'yi savunmak durumunda kaldılar. Medine-Maan arasında çalışan trenlerin odunları, Medine yakınlarındaki Guzeyl ormanından toplanıp vagonlara dolduruluyor ve erzak trenleri, Maan'dan götürdükleri odunlar ile Medine'ye dönüyorlardı. Bu durum trenlerde görev yapanlar için son derece tehlikeli bir görevdi. Çünkü her tepe veya dönüş noktalarında bombalı saldırı tehlikesi vardı.¹²²

Bunun dışında Fahreddin Paşa ve askerler tarafından Medine'nin muhtemel kuşatılacağı anlaşılınca su ve erzak taşımak için görev yapan hayvanların dışındakiler ot ile doyurulmaya başlandı. Görevlerde kullanılan hayvanlara ve develere ise birer kilo arpa ve buğday karıştırılarak yedirilmekteydi.¹²³

Nâci Kâşif Kıcıman Temmuz 1918'de Seferî Kuvvetler ambarındaki erzak miktarının rakamlarını şöyle vermektedir:

Nev'i	Miktar (kilo)
Buğday	90.000
Beksimet	80.000
Üzüm	33.000
Pestil	39.000
Pirinç	50.000
Şeker	6.000
Sade yağ	16.000
Zeytin yağı	15.000
Hurma	350.000
Koyun	4.000 baş ¹²⁴

Bunların dışında asilerin kontrolünde olan bölgelerden kaçmak suretiyle getirilen koyun ve keçiler az da olsa iaşe ihtiyacına katkı sağlıyordu.¹²⁵

Temmuz 1918'in ilk günlerinde artık bütün yiyecekler gramla ve kalori ile hesaplanıp verilmeye başlandı. Öyle ki, iaşe sıkıntısı ve ekmeğe ihtiyacı artınca, askerler bitecek korkusu ile ekmeceklerini küçük küçük koparır ve yerlerdi.¹²⁶ Ekim ayı başlarında (8 Ekim 1918) verilen bir emirle askere, haftada üç gün ekmeğe yerine “yüz gram peksimet” ve diğer üç günde ekmeğin içine peksimet karıştırılarak verildi. Medine'de normal günlerde Seferî Kuvvetler'e erzak Hunuk, Hanakiye, Hâlid-i Huveyt, Huyber yolları ile gelirdi. Asilerin bu yerleşim yerlerini kuşatmaları ile gelebilecek gıdaların ve küçükbaş hayvanların gelme ihtimali kalmadı. Bu durumda et ihtiyacını karşılamak için pirinç lapası verilmesi yoluna gidildi. Fakat pirinç lapası

¹²⁰ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 103.

¹²¹ A. F. Erden, *agm.*, (Tefrika, 36), s. 5.

¹²² N. K. Kıcıman, *age.*, s. 157-158.

¹²³ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 164.

¹²⁴ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 233.

¹²⁵ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 234.

¹²⁶ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 196-198.

hasta ve sağlıksız askere faydadan çok zarar getirdi.¹²⁷ Eğer Medine kuşatmasında altın olmuş olsaydı, iaşe ve erzak temin edilebilirdi. Yıldırım Orduları kasasında kırk bin kadar altın olduğu muhtemeldi.¹²⁸ Altınların alınmasına, Almanlar taraftar olmadıklarından, gelme ihtimali yoktu.¹²⁹ 1918 yılı başlarında Yıldırım Ordularının buğday ve erzak ihtiyacı, Niğde, Afyonkarahisar ve Konya¹³⁰ gibi Anadolu şehirlerinden karşılanmaktaydı. 1918 yılı Mayıs ayı başlarında Yıldırım Orduları Grubu için Konya'dan 80, Afyonkarahisar'dan 45, Niğde'den 25, toplam 150 ton zahire sevkiyat için istasyonlarda bekletildi fakat acı olan gerçek şu ki şimendifer olmadığından sevkiyat yapılamadı.¹³¹ 5 Temmuz 1918 tarihinden itibaren trenlere yeteri kadar odun temin edilemediğinden sivil yolcu taşınmasına son verildi.¹³² Genel durum böyle olduğundan çaresizlik içinde kalan Fahreddin Paşa Ekim başlarında her bir asker için verilmesi gereken erzak miktarını kısma yoluna gitti ve ancak aşağıdaki miktarlarda gıda verilmeye başlandı:

Gün	Cins	Gram
10	Hurma	450'den
2	Pestil	350'den
1	Soğan	80'den
2	Tiritlik et	200'den
15	Çay	1'den
15	Tuz	10'dan
15	Et	50'den
15	Ekmeklik hurma	225'ten
15	Un	100'den
15	Pirinç	100'den ¹³³

1918 Ekim ayının ortalarından itibaren yukarıdaki miktarlarda biraz daha kısma yoluna gidildi. Asker ve memurlara verilen günlük un miktarı seksen grama (125 gram ekmek pişirilebilir) indirilmişti ve haftada iki gün ekmek, diğer günlerde doksan gram peksimet verilmesi kararlaştırıldı.¹³⁴ Orduda tüketilen gıdaların başında peksimet gelmekteydi. Dördüncü Ordu bölgesindeki bütün fırınlarda çoğunlukla peksimet pişirildiğinden, günlük peksimet yapımı 40-60 bin kiloya çıkmıştı. Peksimete ilaveten Hicaz'ın en önemli yiyeceği ve askerin en önemli gıdası olan hurmanın satın alınması¹³⁵ ve bozulmadan depolanması son derece önemli

¹²⁷ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 317.

¹²⁸ Not: Harbiye Nezaretinin Niğde Mutasarrıflığına gönderdiği yazıda "Yıldırım Grubunun iaşe durumu son derece endişe edilecek bir duruma gelmiştir." denilmektedir. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Şifre Kalemi (DH-ŞFR)*, Dos.No.85, Ves. No:145, Tarih: 17.3.1337 (17 Mayıs 1918).

¹²⁹ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 317.

¹³⁰ (DH-ŞFR), 85/145, Tarih: 17.3.1337 (17 Mayıs 1918).

¹³¹ (DH-ŞFR), 85/45, Tarih: 4.3.1334 (4 Mayıs 1918).

¹³² (DH-ŞFR), 91/4, Tarih: 31 Ağustos 1334 (31 Ağustos 1918).

¹³³ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 317.

¹³⁴ N. K. Kıcıman, *age.*, s. 317.

¹³⁵ Hicaz bölgesi ve sıcak iklim kuşaklarının en önemli yiyeceği olan hurma hakkında Nâci Kâşif Kıcıman'ın verdiği bilgiler kısaltılarak verilmiştir. Medine'nin peygamber duası almış hurmaları, nevi ve cinsi itibarıyla dünyanın hiçbir mntkasında yetişmeyen çeşitleri ile şöhret kazanmıştır. Yalnız hurma bahçelerinden uzak olan kıtaların büyük bir mahrumiyeti vardı. O da tam mevsiminde taze hurmadan yiyememek, bunları bulamamaktı. Hurma bahçelerine yakın olan askerler, ne kadar bahtiyar olduklarını söylemeler hakları vardır. Mübarek hurmanın tazesi, her gün her saat, her dakika yense yine doymak, kanmak kabil değildir. Medine'nin kuşatılmasının uzaması ile hurma her yiyeceğimizin arasına mecburen karıştı. Bu yüzden artık fazla gelmeye ve tatsızlaşmaya başladı. Artık çok oluyordu. Hatta denilebilir ki hurmanın nazını çekmek müşkül bir hal alıyordu. Mesela tane tane pirinç pilavının içine mi girmedi? Ezilip az miktarda un ile helva mı olmadı? Buzun içine girip dondurmaya mı dönmedi, hurmadan pekmez imal eden, sirkesini çıkararak ve hatta rakısını yapanlar mı bulunmadı? Ancak Medine müdafileri küfrani nimet edemezler. "Seferi Kuvvet" Medine müdafaasındaki şan ve şerefin büyük bir kısmını toprağın lütuf ve ihsanı olan hurmaya borçlu olduğunu hiçbir zaman unutmayacaktır". (Bak: N. K. Kıcıman, *age.*, s. 196-198).

idi. Bunun için Medine'de bir iaşe üssü kuruldu ve hurmalar burada depolanıp saklandı.¹³⁶ Medine'de daha fazla yapacak bir şey kalmamıştı fakat Fahreddin Paşa şehri savunmakta kararlıydı. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalamasına rağmen Fahreddin Paşa peygamber şehri bırakmak taraftarı değildi. Bütün yardımlar ve destekler kesilmişti. En sonunda yanındaki arkadaşlarının ve askerlerin ısrarı üzerine 5 Ocak 1919 tarihinde Medine'yi teslim şartlarını içeren 29 maddelik şartnameyi imzalayarak kahramanca görevini tamamlamış oldu.¹³⁷

Sonuç

1914-1918 yıllarında Osmanlı ekonomisi topyekûn savaş olgusu ile karşı karşıya kaldı. Akdeniz, Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı gibi yollarla denizlerden gelen ithal ürünlerin engellenmesi sonucunda dış ekonomik bağlantılar kesildi. Osmanlı Devleti'nin kendi imkânları ile yetinmekten başka çıkar yolu yoktu. Toprakları kaybetmemek için son çare olarak ülke kaynakları cephelede vatan savunması yapan askerler için seferber edildi. Olağanüstü şartlardan dolayı, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için satın almanın yanı sıra zaman zaman el koyma yöntemleri uygulandı. Savaş psikolojisinden dolayı ordunun ihtiyacı olan erzak, iaşe ve diğer gerekli malzemeleri bulmak son derece zorlaştı. Ekonomik şartlar fiyat artışlarında yükselmeye yol açtı ve bu durum enflasyonu körükledi.

Eskiden beri Arabistan'ın büyük kısımlarının ve Hicaz bölgesindeki halkın temel ihtiyaçları dışarıdan karşılanırdı. İthalatlar; Mısır (Süveyş Kanalı), Cidde limanı Yemen taraflarından yapılırdı. Bu güzergâhlar tehlikede olursa Hicaz bölgesi temel ihtiyaçlarını karşılamada sıkıntıya girerdi.

Birinci Dünya Savaşı'na karar verilip seferberlik ilan edilince Hicaz valiliğinin en önemli ve birinci önceliği bölgenin zahire ve iaşe temini olmuştur. 1914 Kasım ayında, Hicaz idarecileri zahire sıkıntısı yaşanması ihtimali üzerine, hükûmetle yazışmalara başladı. Bu yazışmanın sebebi savaş yıllarında Hicaz'ın zahire ihtiyacının nasıl karşılanacağı meselesinde odaklanmaktadır. Nitekim Hicaz Valisi Vehib Bey, Hicaz'ın zahire ihtiyacı için Dâhiliye Nezaretine gönderdiği şifrede; "*Bilindiği gibi Hicaz vadisi ziraate elverişli değildir. Bundan dolayı her sene çevrenin göndereceği zahireye muhtaçtır.*" sözleri ile bölgenin durumunu ifade etmektedir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı başlarından itibaren İngiltere Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz taraflarından Osmanlı Devleti'nin dış dünya ile bağlarını neredeyse tamamen kesmişti. Bundan sonra Hicaz'ın ihtiyaçlarını karşılamının tek yolu, Ürdün, Suriye ve Anadolu taraflarından karşılamaktı. Makalede Hicaz bölgesinin savaş boyunca gıda ihtiyacını giderme çabaları ele alınmaktadır. Bu çabaları kısaca şöyle özetlememiz mümkündür:

1914 sonbahar aylarında bütün cephelede acilen asker sevkiyatı yapılması gerekiyordu. Bunun için diğer bölgelerdeki şimendiferler ve Hicaz şimendiferleri asker sevkine tahsis edildi. Fakat bu sıralarda Hicaz bölgesinin geneline zahire gönderebilmek için acilen 70-80 vagona ihtiyaç vardı. Bu kadar vagonun tahsisi ise ancak Dördüncü Ordu Kumandanlığının izni ile mümkündü. 1914 senesi Aralık ayının başlarına kadar Dâhiliye Nezareti, Evkaf Nezareti, Dördüncü Ordu Kumandanlığı ve Hicaz Valiliği arasında yazışmalar devam etmesine rağmen bir çözüm bulunamadı. Çözümün bulunmamasının iki sebebi vardı: Birincisi, bu sıralarda Suriye Vilayetinde bulunan tahıl ürünleri sadece askere gönderilmesi, ikincisi ise yazışmalar devam etse de son kararı verecek olanın Dördüncü Ordu Kumandanlığı olmasıydı.

1914 Aralık ayı ortalarına doğru Hicaz'ın iaşesini karşılamak için Suriye'nin dışında Urfa, Zor, Halep gibi çevrelerden arayışa girilmiş fakat elinde zahire bulunan tüccarlar "*paramı alamam düşüncesi*" ile vermek taraftarı olmamışlardır. Ancak hükûmetin garanti vermesi üzerine ismi geçen yerlere ilaveten Kerek, Şam ve Amman taraflarından sevkiyatlar yapılmıştır.

¹³⁶ Yahya Okçu (Hazırlayan), *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi*, Cilt IV, Kısım, I. Genelkurmay Yayınları, Ankara 1979, s. 175.

¹³⁷ Feridun Kandemir, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafası*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2017, s. 184-189.

1914 Aralık ayı ortalarında ilk etapta on altı vagon, birkaç gün sonra da kırk vagon buğday Medine ve Mekke'ye gönderilebilmiştir.

1915 senesi başlarında Hicaz'a zahire gönderme hususunda çalışmalar devam etmiş ve hükûmetin talimatları doğrultusunda Suriye'den otuz üç vagon ile altı bin çuval un ve kırk vagon yağ Medine'ye sek edilmiştir. Bundan sonra Birinci Kanal harekâtı hazırlıklarına hız verildiğinden, Suriye'den geçici olarak başka yerlere tahıl sevkiyatı durdurulmuş ve bölgenin elinde bulunan ürünler Filistin tarafına gönderilmiştir.

3 Şubat 1915 tarihinde Birinci kanal harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu olaydan kısa süre sonra Suriye ve Filistin'de çekirge felaketi orta çıktı. Bu afetten dolayı halk zahire kıtlığı olur düşüncesi ile stokçuluğa başladı. 1916 tarihinden itibaren Dördüncü Ordu Kumandanlığının büyük kesimlerinde çekirge felaketi devam etti. 1916 Aralık ve 1917 Mayıs aylarında Medine ve çevresinde, 1917 senesinde tekrar Suriye ve Filistin'de bu felaket kendisini gösterdi. Medinelilerin çekirge ile beslenme geleneği olduğundan, çekirgeyi gıdaya dönüştürüyor ve mağduriyet yaşamıyorlardı. Fakat Suriye, Filistin taraflarında böyle bir alışkanlık olmadığından, hükûmet zarar gören çiftçilerin banka borçlarını erteleme yoluna gitmiş, mağduriyet yaşatmamaya çalışmıştır.

Savaşla birlikte doğal afetlerin yaşanması üzerine 1917 yılının ikinci yarısından, savaşın bitimine kadar Yıldırım Ordularının buğday vs. ihtiyaçları Konya, Niğde, Afyonkarahisar gibi Anadolu'nun çeşitli şehirlerinden Halep ve Suriye'ye gönderilmiş, buradan da Hicaz bölgesi ve Dördüncü Ordu'nun diğer bölgelerine sevkiyatlar yapılmıştır.

Şerif Hüseyin 1916 Haziran ayında Hicaz isyanını başlattıktan kısa süre sonra Mekke ve Taif düştü. Fakat Medine, Mondros Mütarekesi'nden sonra da kahramanca direndi. İngilizler Şerif Hüseyin'i para, altın, erzak, silah desteği verip bağımsız bir Arabistan kurmayı vaat ederken, halka da her türlü erzak yardımında bulunmak ve kabile şeyhlerine altın dağıtmakla, halk desteğini arkalarına almaya çalışmışlardır. Fakat yine de istedikleri halk desteğini bulamamışlardır.

Osmanlı hükûmeti de Şerif Hüseyin isyanını dar alanda tutabilmek ve Medine-Mekke arasındaki kabilelerin düşman tarafına geçmelerini önlemek için Medine ordu ambarlarından ucuz fiyatla zahire satışına izin vermiştir. Ayrıca şimendiferler Medine'ye gelmeden önce, güzergâhtaki Araplara vagonlarla buğday, arpa vs. tahıl ürünlerinin dağıtımını yapmıştır. Mekke-Medine arasındaki kabilelere bu gibi iaşe yardımları zamanında ulaşmadığından veya geç kalındığından kabilelerin isyancılara katılması önlenememiştir.

1917 yaz aylarından itibaren Medine'yi savunan askerler arasında iaşe darlığının yanında sıtma gibi hastalıklar askerin önemli bir kısmını telef etmiştir. 1917 Eylül ayından itibaren ordunun gıda ve buğday ihtiyaçları Konya, Niğde, Afyonkarahisar gibi Anadolu şehirlerinden sağlanmışsa da acı sonucu değiştirmemiştir. Medine müdafii Fahreddin Paşa askerinin günlük gıda ihtiyacını gün geçtikçe kısararak kahramanca direnişini sürdürmüştür. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi'ni imzalamasına rağmen Fahreddin Paşa 65 gün daha direnişini sürdürmüş, arkadaşlarının ve askerlerin ısrarı üzerine 5 Ocak 1919 tarihinde Medine'yi teslim şartlarını içeren 29 maddelik şartnameyi imzalamakla Hicaz müdafaası son bulmuştur.

Hicaz bölgesinin Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasının başlıca sebepleri şunlardır: Hicaz bölgesinde yaşayan halkın erzak ihtiyacının zamanında giderilmesinde çok büyük sıkıntıların yaşanması, Arabistan'ın kavurucu sıcakları altında Şerif Hüseyin güçlerine ve İngilizlere karşı mücadele etmek durumunda kalan askerin karnını doyurmakta, sağlık hizmetlerini yürütmede başarısız olunması, iaşe ve askerî teçhizat için kullanılan tren yollarının İngilizlerin yardımı ile bedeviler tarafından tahrip edilmesi, birkaç tabur askerin tren hatları boyunca yerleştirilmesinden dolayı isyan hareketine karşı etkin mücadele verilememesi,

Hicaz'da başlatılan İngiliz destekli ayaklanmanın kısa sürede yayılması sonucu Mekke ve Taif'in elden çıkmasının vermiş olduğu psikolojik yıkım.

Sultan Abdülhamit zamanında başlatılan dünyanın en önemli projelerinden biri olan, Balkanlar, Anadolu, Suriye, Ürdün ve Medine'ye kadar uzanan Hicaz demiryolu Osmanlı Devleti'nin en önemli yatırımlarındandır. Hatta imkân olsaydı bu demiryolu, Akabe, Yemen ve bugünkü Irak topraklarını da kapsayacak evrensel bir yatırım olacaktı. Anadolu demiryolunun devamı olan Hicaz demiryolunun yapımı ihaleleri İngilizler ve Fransızlara verilmiş ve yapılmıştır. Ne yazık ki İslam dünyasını dinî, siyasi ve ekonomik olarak gönülden bağlayacak olan Hicaz demiryolu yine belirtilen emperyalist güçler tarafından bedevi Araplara tahrip ettirilmiştir. Herhalde insanlık tarihinin en trajik bir hadisesi olan bu durum ileride çok daha iyi araştırılacak, sahnedekiler ve sahne gerisinde olanlar tarihin yüz karası olarak görülecektir. Bu bağlamda Hicaz demiryollarının uğradığı akıbeti bütün Müslümanlar kendi kayıpları olarak görmelidir.

Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı yöneticilerinin en çok üzerinde durdukları hususlardan birisi kutsal toprakların erzak ihtiyacını sağlamak olmuştur. Bu iyi niyet Şerif Hüseyin ve adamları tarafından anlaşılammış ve İngilizlerin altınlı tuzakları ile tüm Müslümanların ortak alın teri olan demiryollarını havaya uçurmaktan kendilerini alamamışlardır. Yine de Osmanlı idarecileri bunlara aldırış etmeyerek temin ettikleri erzakları kutsal topraklara götürme gayreti içinde olmuşlardır.

Ancak, Hicaz harekâtında, Osmanlı hükümetinin savaş yıllarında ekonomik durumu, mali kaynakların nasıl ve nerelerde kullanıldığı, İngilizlerin bölge savaşı için kullandıkları mali desteklerin nasıl organize edilip Şerif Hüseyin ve bedevilere ulaştırıldığı, Şerif Hüseyin ve Suudi ailesinin, batılı büyük güçlere, bölge kaynaklarının ne kadarını ve hangi amaçla peşkeş çektiklerini iyice irdelemedikçe İslam dünyasının acıları bitmeyecektir. Yapılması gereken, bundan bir asır önce batılı büyük güçlerle varılan mali anlaşma sonuçlarının günümüzü nasıl ve ne kadar etkilediğidir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Arşiv Belgeleri

Şifre Kalemi (DH-ŞFR) 85/145, 85/45, 91/4,

Dâhili Siyasî Kalemi (DH-SYS), 123-12/ 2-10 (24-1), 123-12 / 33(2), 123-12/ 33(15), 123-12/ 33(57), 123-12/ 33 (3/1),123-12/ 33(1/1), 123-12/ 33(56/1), 123-12/ 33(6), 123-12/33(5/1), 123-12/ 33(8), 123-12 /33(9), 123-12/33(7/1), 123-12./33(12/1), 123-12/ 33(11), 123-12/ 33(13), 123-12/ 33 (10/1), 123-12/ 33 (17), 123-12/ 33 (21), 123-12/33 (14/1), 123-12/ 33 (40), 123-12/33 (30), 123-12/33 (19), 123-12/ 33 (18/1), 123-12/ 33 (22/1), 123-12/ (26/1), 123-12/33 (29), 123-12/ 33 (12), 123-12/33 (32), 123-12/33 (31/1), 123-12/33 (28/1), 123-12/ 33 (39/1), 123-12 /33 (33/20), 123-12/(16/11), 123-12 /33 (33/1), 123-12/33 (36), 123-12/33 (35/1), 123-12/33 (4/1), 123- 12/ 33 (16/1), 123-12/ 33 (41/1), 123- 12/33 (37/1), 123- 12/ 33 (34), 123- 12/33 (42/1), 123- 12/ 33 (52), 123-12/ 33 (51/1), 123- 12/33 (53/1), 123- 12/ 2-10 (24/1), 123- 12/ 33 (59), 123- 12/ 33 (49/1),

Dâhil-i Umûmî (DH/İ-UM),E-9/ 66, E-8/ 89,

Düstur, Tertib 2, Cilt: VIII, Kanun No.8,s.105, 467,s. 96, 737,s.1255, Cilt: IX,Kanun No:110, s. 170.

Ahmet Rifat, Lügat-ı Târihiyye ve Coğrafiyye, Cilt 3-4, İstanbul 1299.

- Altundağ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Mısır Meselesi (1831-1841)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- Atay, Falih Rıfki, *Zeytin Dağı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 2001.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayını, İstanbul 2008.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt: III, Kısım, III, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
- Bostancı, Mustafa, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Hicaz’da Hâkimiyet Mücadelesi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 7, Sayı 14, Yaz 2014.
- Cemal Paşa, *Hatıralar* (Düzenleyen), Behçet Cemal, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.
- Erden, Ali Fuad, *Tefrika, Dünya Gazetesi*, İstanbul 1955.
- Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayını, İstanbul 1994.
- Hüseyin Hüsnü, *Necid Kitası'nın Ahvâl-i Umûmiyesi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1328.
- Kandemir, Feridun, *Fahreddin Paşa'nın Medine Müdafaası*, Yağmur Yayınları, İstanbul 2017.
- Karaköse, Hasan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye İle Arabistan Cephesinde Ulaşım ve İlaşe (Erzak)”, *Kefad*, Cilt I, Sayı I, Aralık 2000.
- Kıcım, Nâci Kâşif, *Medine Müdafaası*, Sebil Yayınları, İstanbul 2009.
- Koloğlu, Orhan, *Bedevi, Lavrens, Arap, Türk*, Arba Yayınları, İstanbul 1993.
- Kral Abdullah'ın Hâtıraları (3), Çev. Özcan Erektiren, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl I, Cilt 6 Sayı II, İstanbul Ağustos 1970.
- Kürkçüoğlu Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, AÜSBF Yayını, Ankara 1982.
- Okçu, Yahya, (Hazırlayan), *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina Filistin Cephesi*, Cilt: IV, Kısım, I, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1979.
- Özcan, Abdülkadir, vd., V. Mehmed Reşad (1909-1918), *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih, Medeniyet Kültür)*, Cilt: VII, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Pakalınlar, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt III, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Sabis, Ali İhsan, *Birinci Dünya Harbi*, Cilt: I, Nehir Yayınları, İstanbul 1992.
- Selman Soydemir vd., *Hicaz Vilayet Salnamesi, (H.1303 /M. 1886)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.
- Yatak, Süleyman, “1914-1916 Yıllarında Osmanlı Devleti ve Mekke Emiri Şerif Hüseyin”, *İlim Sanat*, Sayı, 30, İstanbul 1991.